

Η Φάλαγγα των Ελλήνων οπλιτών

Οι Έλληνες δημιουργούν έναν από τους πρώτους σπουδαίους στρατηγικούς σχηματισμούς στην στρατιωτική ιστορία

Στάδια της ανάπτυξης της φάλαγγας - Η φάλαγγα των Σπαρτιατών- Η Λοξή φάλαγγα -Η Μακεδονική φάλαγγα- Προέλευση της κλασσικής φάλαγγας -Η επινόηση της φάλαγγας- Φάλαγγα κατά φάλαγγα

Με τον όρο φάλαγγα ονομάστηκε στην Ελλάδα την αρχαιότητα η παραλληλόγραμμη διάταξη μάχης με ιδιαίτερη οργάνωση από οπλίτες που πολεμούσαν σε πυκνή παράταξη με τα δόρατά τους προτεταμένα. Οι οπλίτες αυτοί, έφεραν βαρύ οπλισμό και μεγάλες ασπίδες. Κατά συνέπεια, η φάλαγγα ήταν σαν μια κινούμενη μάζα ανθρώπων και μετάλλου, καθώς κάθε οπλίτης έφερε οπλισμό που ξεπερνούσε τα 25 κιλά.

Δημιουργοί και οργανωτές αυτού του είδους της στρατιωτικής παράταξης φέρονται στη Παγκόσμια Ιστορία οι Αρχαίοι Έλληνες. Πρώτος ο Όμηρος στην Ιλιάδα είναι εκείνος που κάνει χρήση του όρου με τη γενική σημασία της πολεμικής παράταξης. Ωστόσο, πρώτος ο Μιλτιάδης χρησιμοποίησε τη φάλαγγα σε μάχη. Αργότερα, ο Επαμεινώνδας θα εφαρμόσει με την φάλαγγα του, μια τακτική που έμεινε στην ιστορία ως λοξή φάλαγγα, επειδή δεν ενεπλέκοντο ολόκληρος ο σχηματισμός σε μάχη την ίδια στιγμή, αλλά σταδιακά και ήταν ενισχυμένη με περισσότερο βάθος στο σημείο που θα αντιμετώπιζε την ισχυρότερη μονάδα του εχθρού. Κατά τους Μακεδονικούς χρόνους φάλαγγα πλέον ονομάζεται και το, υπό ενός εκάστου στρατηγού – αρχηγού, στράτευμα όπως η φάλαγγα του Φιλίππου, η φάλαγγα του Περδίκκα κλπ.

Πράγμα που σημαίνει ότι το είδος αυτό στρατιωτικού σχηματισμού είχε πλέον γενικευθεί στον ελλαδικό χώρο. Αυτό σε αντίθεση με την κατά ομάδες ή φυλές παράταξη των «βαρβάρων» χωρίς όμως τη συγκρότηση του βάθους και της συνοχής της ελληνικής φάλαγγας.

Κάθε πόλη-κράτος, είχε την φάλαγγα της αποτελούμενη από όσους οπλίτες μπορούσε να διαθέσει. Η Ελληνική φάλαγγα της ύστερης κλασσικής περιόδου, όπως σήμερα έχει αξιολογηθεί, αποτελούσε τη μεγαλύτερη στρατιωτική μονάδα της εποχής, αφού αριθμούσε 16.384 οπλίτες. Λεγόταν δε και «τετραφαλαγγία» και χωριζόταν σε δύο «διφαλαγγαρχίες» με 8.192 οπλίτες έκαστη. Η κάθε «διφαλαγγαρχία» περιελάμβανε δύο «φαλαγγαρχίες» με 4.096 οπλίτες η κάθε μια διοικούμενες υπό του φαλαγγάρχου ή στρατηγού. Κατά τη παράταξη σε μάχη η φάλαγγα, το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. είχε βάθος 8 ζυγών. ενώ κατά τη περίοδο της μεγάλης ακμής της, στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. είχε βάθος 12-16 ζυγών. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της μάχης της Μαντινείας η Θηβαϊκή φάλαγγα παρατάχθηκε με βάθος 50 ζυγών. Η φάλαγγα διακρινόταν στο «δεξιό» και το «αριστερό κέρασ» και το «μέσον» που αποκαλούνταν «ομφαλός».

Η κύρια τακτική που εφαρμόζε η φάλαγγα ήταν ο ωθισμός, της άσκησης, δηλαδή, πίεσεως στην αντίπαλη παράταξη. Πιο συγκεκριμένα, οι πίσω γραμμές έσπρωχναν (ωθούσαν) τις μπροστινές, οι οποίες με την σειρά τους, έσπρωχναν τις πρώτες γραμμές του εχθρού. Έτσι, στις πρώτες 2-4 γραμμές της αντίπαλης παράταξης, ασκούσαν τρομερή πίεση, με αποτέλεσμα πολλοί πολεμιστές, μην αντέχοντας, να πέφτουν στο έδαφος και να ποδοπατούνται από την προελαύνουσα αντίπαλη παράταξη. Κατά αυτόν τον τρόπο κρίνονταν, κυρίως, οι μάχες μεταξύ οπλιτών, για αυτό και οι νεκροί της σύγκρουσης ήταν λίγοι. Εκεί όπου υπήρχαν οι περισσότερες απώλειες, ήταν η καταδίωξη, κατά την οποία οι ηττημένοι οπλίτες διέλυαν τον σχηματισμό τους και υποχωρούσαν άτακτα. Συνεπώς, οι οπλίτες που υπηρετούσαν στη φάλαγγα έπρεπε να είναι γυμνασμένοι και να έχουν εξαιρετική φυσική κατάσταση.

Η Σπαρτιατική φάλαγγα, αποτελούσε την καλύτερη της εποχής της, επειδή λόγω της σπαρτιατικής νομοθεσίας, οι Σπαρτιάτες πολίτες δεν ήταν υποχρεωμένοι εργάζονται (καθώς έβγαζαν τα προς το ζην από τους είλωτες) αλλά να εξασκούνται καθημερινά στην πολεμική τέχνη, έτσι ώστε να έχουν μυϊκή δύναμη και να βρίσκονται σε καλή φυσική κατάσταση. Εν αντιθέσει, οι πολίτες των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων-κρατών, εργάζονταν για να μπορούν να συντηρήσουν εαυτόν και οικογένεια, καθώς και να αγοράσουν τον εξοπλισμό τους, με αποτέλεσμα να μην είναι μυημένοι στην πολεμική τακτική όσο οι Σπαρτιάτες. Ωστόσο, με τη πάροδο του χρόνου η σπαρτιατική φάλαγγα έχασε την αξία και την φήμη της λόγω της συνεχούς μείωσης των Σπαρτιατών πολιτών, αποτέλεσμα της φθοράς από τους μακροχρόνιους επαναλαμβανόμενους πολέμους με το γειτονικό Άργος και τους Μεσσήνιους είλωτες αλλά και αλλού.

Ανάλογα δε του σχηματισμού και της θέσεως που ελάμβανε προς αντιμετώπιση του εχθρού ή επίθεση κατ' αυτού ονομαζόταν πλαγία ή λοξή, ορθία ή ορθή, αμφίστομος, αντίστομος, (κατά) παραγωγή, (κατά) επαγωγή, ετερόστομος, και ομοιόστομος. Στη περίπτωση όμως της επίθεσης προχωρούσε με σταθερό βηματισμό διατηρώντας τον ακριβή σχηματισμό. Εμπνευστής της λοξής φάλαγγα ήταν ο Επαμεινώνδας.

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν αυτή τη στρατιωτική τακτική της φάλαγγας ονομάζοντάς την Λεγεώνα. Και αυτή στη συνέχεια οι Βυζαντινοί την μετονόμασαν στον αρχικό όρο φάλαγγα. Πολλούς αιώνες μετά επανεμφανίζεται στη στρατιωτική οργάνωση των Ευρωπαϊκών στρατευμάτων. Σήμερα η ανάπτυξη του πυροβολικού και των μέσων χειροβομβίδων, ναρκών κλπ δεν επιτρέπει τις πυκνές διατάξεις της κλασσικής φάλαγγας ούτε στο πεδίο της μάχης αλλά ούτε και σε χώρους προπαρασκευής όπου σε αντίθεση ισχύει η διασπορά, με αποτέλεσμα η φάλαγγα αυτή καθαυτή ως παράταξη να έχει εγκαταλειφθεί.

Σήμερα η λέξη "φάλαγγα" έχει περιορισθεί στην έννοια της κατά βάθος διάταξης στρατιωτικού σχηματισμού του οποίου τα επιμέρους τμήματα, σε αντίθεση με την παράταξη, τάσσονται σε βάθος όπισθεν αλλήλων. Αυτή η διάταξη χρησιμοποιείται κατά κανόνα ως διάταξη κίνησης προσωπικού ή οχημάτων. Επίσης, ο όρος χρησιμοποιείται και για παρέλαση οχημάτων.

Στάδια της ανάπτυξης της φάλαγγας

Στις αρχές του 7ου αιώνα π. Χ. οι Έλληνες αλλάζουν την πολεμική τους τακτική. Χρησιμοποιούν πια μαζικούς σχηματισμούς από βαριά οπλισμένο πεζικό, τους λεγόμενους οπλίτες. Οι οπλίτες πολεμούν σε σχηματισμούς (κατά φάλαγγες) – οπλιτική φάλαγγα. Βασικά στοιχεία της νέας τακτικής είναι ο τύπος της ασπίδας, η χρήση του δόρατος, η εκπαίδευση και η άσκηση ολόκληρου του σχηματισμού. Η ασφάλεια του οπλίτη εξαρτάται από το πόσο θα παραμείνει αδιάσπαστη η γραμμή του σχηματισμού. Αυτό είναι που δημιουργεί την χαρακτηριστική ελληνική ιδέα του θάρρους, της γενναιότητας του οπλίτη – όχι του ήρωα, πια – που φυλάει τη θέση του και δεν υποχωρεί.

Η κοινωνική και πολιτική βάση της νέας τακτικής διαφοροποιείται από την προηγούμενη μέθοδο της στρατιωτικής αριστοκρατίας. Η οπλιτική φάλαγγα χρειάζεται πιο πλατιά κοινωνική βάση, μεγάλο αριθμό εκπαιδευμένων πολεμιστών, που κινούνται ως ομάδα. Το γεγονός ότι οι πολεμιστές στην αρχαϊκή εποχή οφείλουν να αποκτούν οι ίδιοι τη στολή και τα όπλα του οπλίτη, σημαίνει ότι αυτή η μεσαία τάξη θα αρχίζει να απαιτεί μερίδιο στην πολιτική εξουσία, σπάζοντας το μονοπώλιο των αριστοκρατών. Στο βαθμό που τα τυραννικά καθεστώτα που εμφανίζονται σε πολλές ελληνικές πόλεις τον 7ο και 6ο αιώνα π.Χ., αλλά και τα καθεστώτα που τα διαδέχτηκαν, επιχειρούν να αφαιρέσουν εξουσία από την κλειστή

τάξη των αριστοκρατών, είναι σίγουρο ότι οι στρατιωτικές μεταβολές συμβάλουν στη μετατόπιση του κέντρου βάρους της πολιτικής εξουσίας

Η φάλαγγα των Σπαρτιατών

αι κοίλης ασπίσι φραξάμ[ενοι, χωρίς Πάμφυλοί τε και Υλλείς ηδ[έ Δυμάνες, ανδροφόνους μελίας χερσίν αν[ασχόμενοι. ....]δ' αθανάτοισι θεοίς επί πάντ[α τρέποντες

**....]ατερμ..ιηι πεισόμεθ' ηγεμ[ό αλλ' ευθύς σύμπαντες αλοιησ4[μεν
α]νδράσιν αιχηταίς εγγύθεν ισ[τάμενοι. δεινός δ' αμφοτέρων έσται κτύπος[
ασπίδας ευκύκλους ασπίσι τυπτ[ ]ήσουσιν επ' αλλήλοισι π[εσόντες:
θώρηκε]ς δ' ανδρών στήθεσι αμ[φι λοιγόν]ν ερωήσουσιν ερεικόμενο[ι
αι δ' υπό] χερμαδίων βαλλόμεναι μ[εγάλων χάλκεια]ι κ[όρυ]θες καναχίν έξου[σι**

Τυρταίος

Γέννηση

Η Σπαρτιατική, όπως και άλλες οπλιτικές φάλαγγες στον Ελλαδικό χώρο, δημιουργήθηκε κατά την Αρχαϊκή Περίοδο, οπότε οι τέσσερις κόμες που ενώθηκαν για να σχηματίσουν την πόλη Σπάρτη (αργότερα προστέθηκε και μια πέμπτη, οι Αμύκλες, περίπου 5 χλμ νοτιότερα της πόλης) επέκτειναν την κυριαρχία τους στους γειτονικούς πληθυσμούς της Λακωνίας και αργότερα της Μεσσηνίας.

Πιθανότατα η γέννηση της οπλιτικής φάλαγγας στην Σπάρτη και αλλού να συνέπεσε ή να προήλθε από την καθιέρωση του Όπλου (κυκλική Ασπίς διαμέτρου περίπου 90 εκ.) ως αμυντικού εξοπλισμού. Το Όπλον (απ' όπου προκύπτει ο όρος Οπλίτης) επέτρεπε την διάταξη των ανδρών σε πυκνό σχηματισμό (συνασπισμό), ώστε να παρουσιάζεται στον εχθρό ένα τείχος από ασπίδες, ενώ οι οπλίτες διατηρούσαν την ευχέρεια βάδισης και χρήσης του δόρατος. Υπ' αυτήν την έννοια, η οπλιτική φάλαγγα είναι κάτι τελείως διαφορετικό από τα τείχη των Δαναών που περιγράφει ο Όμηρος. Κατά την προγενέστερη εποχή του Χαλκού οι Μυκηναίοι και άλλοι πολεμιστές χρησιμοποιούσαν την λεγόμενη Ασπίδα Πύργο η οποία στερεωνόταν στο έδαφος και κάλυπτε όλο το σώμα του πολεμιστή, ο οποίος έβαλλε από πίσω της. Η διάταξη αυτή ήταν καθαρά αμυντική καθώς προσέφερε από καθόλου έως ελάχιστη κινητικότητα στους μετέχοντες. Με το Όπλον, αντίθετα, οι Οπλίτες μπορούσαν συνασπισμένοι σε φάλαγγα να προχωρούν, να στρέφουν, να αλλάζουν διάταξη και να πολεμούν με σημαντικά μεγαλύτερη ευχέρεια.

Ρόλος

Η Σπαρτιατική φάλαγγα, σε αντίθεση με άλλες οπλιτικές φάλαγγες στην Ελλάδα δεν ήταν μόνο ένας στρατιωτικός σχηματισμός. Ως τέτοιος χρησιμοποιήθηκε κατά τους επεκτατικούς πολέμους στην Λακωνία και την Μεσσηνία (Α & Β Μεσσηνιακός Πόλεμος) αλλά και αργότερα, στα Μηδικά, τους Α και Β Πελοποννησιακούς Πολέμους, τους Πολέμους της Ηγεμονίας και αλλού.

Περαιτέρω, όμως, η Σπαρτιατική Φάλαγγα αποτελούσε και μια αστυνομική δύναμη πίσω στην Λακεδαίμονα. Οι Σπαρτιάτες Όμοιοι επιτηρούσαν διαρκώς πολυπληθέστερους πληθυσμούς Ειλωτών στην Λακωνία και την Μεσσηνία οι οποίοι δούλευαν τους κλήρους

γης και κατασκεύαζαν τα όποια βιοτεχνικά προϊόντα είχε ανάγκη η πόλη. Ο διαρκής φόβος μιας γενικευμένης εξέγερσης των Ειλωτών - που σε ορισμένες περιόδους έλαβε διαστάσεις υστερίας - οδήγησε τους Σπαρτιάτες σε διαρκή εκγύμναση και πολεμική ετοιμότητα. Επί πλέον, ποτέ στην ιστορία της πόλης δεν εξεστράτευσε μακριά από την Λακεδαίμονα το σύνολο της Σπαρτιατικής φάλαγγας. Πάντοτε ένα τμήμα της έμενε πίσω, ως αστυνομική δύναμη, ενώ για τον ίδιο λόγο απαγορευόταν να εκστρατεύσουν ταυτόχρονα εκτός συνόρων και οι δύο βασιλείς.

Διαφοροποίηση

Οι πολλές διαφορές της Σπαρτιατικής φάλαγγας από τις υπόλοιπες οπλιτικές φάλαγγες των Ελληνικών Πόλεων έχουν έναν κοινό παρονομαστή: Την Μεγάλη Ρήτρα.

Αυτή ήταν ένα σύνολο νόμων που οι Σπαρτιάτες απέδιδαν στον μεγάλο νομοθέτη και μεταρρυθμιστή Λυκούργο, και τους οποίους τηρούσαν με θρησκευτική θα λέγαμε ευλάβεια. Ο Λυκούργος μέσω της Ρήτρας (υπήρξαν και άλλες μεταγενέστερες συμπληρωματικές Ρήτρες, ωστόσο με τον όρο Μεγάλη Ρήτρα ή Ρήτρα νοείται το σύνολο των αρχικών νόμων του Λυκούργου) παρέδωσε στους συμπολίτες του ένα πολιτικο-οικονομικό σύστημα που προέβλεπε μεταξύ άλλων την αναδιανομή της γης, την κληρονομική μεταβίβαση, τους θεσμούς διακυβέρνησης, τα πολιτικά δικαιώματα, την δομή του στρατού και την εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών της πόλης της Σπάρτης .

Μέσα από την Ρήτρα, λοιπόν, γεννήθηκε ο Σπαρτιάτης Οπλίτης, ο οποίος, σε αντίθεση με τους ερασιτέχνες συναδέλφους του των άλλων Ελληνικών Πόλεων, ασχολείτο σχεδόν αποκλειστικά με την στρατιωτική εκγύμναση, καθώς η εργασία των Ειλωτών τον είχε απελευθερώσει από βιοποριστικές ασχολίες. Σύμφωνα πάντα με την Ρήτρα ο Σπαρτιάτης Όμοιος είχε εισέλθει σε μια αυστηρότατη και απαιτητικότατη στρατιωτική ακαδημία, γνωστή ως Αγωγή από την ηλικία των επτά (7) ετών, είχε αποφοιτήσει από αυτήν επιτυχώς στην ηλικία των δεκαοκτώ (18) ετών, είχε ζήσει σε συσκήνιες και είχε δειπνήσει λιτά στα συσσίτια με τους συντρόφους του (στα οποία μάλιστα ήταν υποχρεωμένος να συνεισφέρει ο ίδιος το μερίδιο τροφής του) και είχε συμμετάσχει σε εκστρατείες χωρίς να ντροπιαστεί. Εφόσον πληρούσε όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις στην ηλικία των τριάντα (30) ετών ονομαζόταν Όμοιος και αποκτούσε πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι άνδρες που στελέχωσαν την Σπαρτιατική φάλαγγα στις Θερμοπύλες και αλλού, δεν ήταν κοινοί Οπλίτες / Γεωργοί μιας Ελληνικής Πόλης. Διέθεταν αφενός σημαντικά μεγαλύτερες πολεμικές δεξιότητες ως άτομα και ως ομάδα και αφετέρου είχαν γαλουχηθεί σε όλη τους την ζωή από ένα σύστημα που τους έκανε γενναίους, πειθαρχημένους, ολιγαρκείς. Σε σχέση με τους αντιπάλους τους, λοιπόν, οι Σπαρτιάτες Οπλίτες ήταν επαγγελματίες του πολέμου και όχι ερασιτέχνες. Ήταν μάλιστα επαγγελματίες όχι με την σημερινή μισθοφορική έννοια του όρου, αλλά περιλαμβάνοντας και την έννοια του πλέον πιστού, αφοσιωμένου και ταγμένου στον κοινό σκοπό ανθρωπίνου δυναμικού.

Έτσι μόνο ήταν δυνατόν να στελεχωθεί ένας σχηματισμός που, όπως θα δούμε παρακάτω, μπορούσε να εκτελέσει αποστολές αδύνατες για άλλες οπλιτικές φάλαγγες με παρόμοιο οπλισμό και μέγεθος.

Μέγεθος και σύσταση

Στην Σπαρτιατική φάλαγγα οπλιτών μετείχαν κατά το μεγαλύτερο διάστημα της αρχαιότητας μόνο Σπαρτιάτες απόφοιτοι της Αγωγής με κλήρο γης. Έτσι το μέγεθος της φάλαγγας υπολογίζεται ότι δεν ξεπέρασε ποτέ τους 7,000 με 8,000 άνδρες, ενώ κατά την διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. αυτός ο αριθμός άρχισε να μειώνεται δραματικά. Κατά την περίοδο μεταξύ 465/464 π.Χ. (καταστροφικός σεισμός που διόγκωσε το πρόβλημα της λειψανδρίας) και του 418 π.Χ. (Μάχη της Μαντινείας) εισήλθαν στην φάλαγγα για πρώτη φορά, και κατά παράβαση της Ρήτρας μη Σπαρτιάτες όμοιοι, περίοικοι και αργότερα απελευθερωμένοι ή υπό απελευθέρωση Είλωτες.

Ο αριθμός των Σπαρτιατών που μετείχαν στην φάλαγγα μειωνόταν, ενώ αυτός των υπόλοιπων Λακεδαιμονίων (περίοικοι και νεοδαμώδεις) διαρκώς αυξανόταν για να καλυφθεί το κενό, πράγμα που εν μέρει αποτυπώνεται και στην σταδιακή μείωση της αποτελεσματικότητας της Σπαρτιατικής φάλαγγας ήδη από τα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα (2ος Πελοποννησιακός Πόλεμος) και ιδιαίτερα κατά την περίοδο της ηγεμονίας (αρχές 4ου π.Χ. αιώνα). Πριν από την καταστροφική για την πόλη της Σπάρτης Μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) υπολογίζεται ότι είχαν απομείνει μόνο 3.000 Σπαρτιάτες Όμοιοι.

Δομή

Η Σπαρτιατική φάλαγγα διέθετε περισσότερα οργανωτικά επίπεδα, κάτι που την καθιστούσε καλύτερα διοικούμενη από άλλες οπλιτικές φάλαγγες.

- Η βασικότερη μονάδα ήταν η Ενωμοτία που αποτελείτο από 36 άνδρες.
- Δύο Ενωμοτίες σχημάτιζαν μια Πεντηκοστία, δηλαδή 72 άνδρες (ίσως το όνομα που παραπέμπει σε πενήντα άνδρες να προέρχεται από προγενέστερες περιόδους οπότε το πλήθος των ανδρών να ήταν όντως τέτοιο).

Κατά την κλασσική περίοδο ο αριθμός 36 εξυπηρετεί την διάταξη σε τέσσερις στοιχούς οκτώ ανδρών συν ενωμοτάρχη, ουραγό και σαλπικτές).

- Δύο Πεντηκοστίες σχημάτιζαν έναν Λόχο των 144 ανδρών.
- Τέσσερις Λόχοι σχημάτιζαν μία Σπαρτιατική Μόρα των 576 ανδρών.
- Συνήθως έξι Μόρες αποτελούσαν την πλήρη φάλαγγα σε εκστρατεία δηλ. περίπου 3.500 οπλίτες.

Μία από τις έξι Μόρες ήταν αρκετές φορές αμιγώς Αμικλαϊκή, δηλαδή στελεχωνόταν από οπλίτες που κατάγονταν από τις Αμύκλες (5η Κώμη της Σπάρτης).

Επίσης, μία από τις έξι Μόρες συχνά αποτελείτο από Σκιρίτες, επιλεγμένους για τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους άνδρες, δηλαδή τους καλύτερους των καλύτερων.

Η φάλαγγα, ωστόσο, δεν εξεστράτευε μόνη της. Στην μάχη πλαισιωνόταν από Ψιλούς (ελαφρά οπλισμένους σφενδονήτες, τοξότες, ακοντιστές) ή/και ελαφρύ ιππικό, ώστε να φυλάσσονται τα πλευρά της. Αυτές οι μονάδες που πλαισιώναν την Σπαρτιατική φάλαγγα δεν στελεχωνόταν από Σπαρτιάτες Ομοίους αλλά από Είλωτες, Περίοικους ή Μισθοφόρους. Στην

Μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.) παρατάχθηκαν 5.000 οπλίτες στην Σπαρτιατική φάλαγγα που πλαισιώνονταν από 35.000 Είλωτες σε ρόλους βοηθητικών και Ψιλών.

Διοίκηση

Την απόλυτη αρχηγεία της Σπαρτιατικής φάλαγγας κατά την εκστρατεία απολάμβανε ένας εκ των δύο βασιλέων της πόλης της Σπάρτης, καθείς εκ των οποίων εκστράτευε εκ περιτροπής και πολεμούσε μέσα στις τάξεις της φάλαγγας. Ως ελεγκτική συνοδεία του βασιλέως αποστέλλονταν συνήθως δύο εκ των πέντε Εφόρων, ωστόσο αυτοί δεν είχαν καμία δικαιοδοσία έναντι του βασιλέως κατά την διάρκεια της εκστρατείας, αλλά, εφόσον παρατηρούσαν κάτι μεμπτό μπορούσαν να καλέσουν τον βασιλέα σε απολογία πίσω στην Σπάρτη όταν η εκστρατεία θα είχε περατωθεί.

Κάτω από τον βασιλέα ακολουθούσαν οι Πολέμαρχοι, καθένας εκ των οποίων διοικούσε μια Μόρα.

Στον κάθε Πολέμαρχο αναφέρονταν οι τέσσερις λοχαγοί των Λόχων του, ενώ σε κάθε έναν από αυτούς αναφέρονταν δύο Πεντηκόνταρχοι.

Τέλος, κάθε Πεντηκόνταρχος διέθετε δύο Ενωμοτάρχες που διοικούσαν τις υπ' αυτών Ενωμοτίες.

Είναι σημαντικό ότι στην Σπαρτιατική φάλαγγα η διοίκηση ασκείτο από μπροστά. Δηλαδή κάθε Ενωμοτάρχης διοικούσε την Ενωμοτία του από την πρώτη γραμμή, όπως και οι Πεντηκόνταρχοι, οι Λοχαγοί κ.ο.κ.. Ο Βασιλεύς, ενώ λάμβανε την θέση του μέσα στις τάξεις της φάλαγγας, πλαισιωνόταν από τους Ιππείς μια επίλεκτη δύναμη 300 οπλιτών που αποτελούσαν την σωματοφυλακή του (βλ. Μάχη των Θερμοπυλών). Και εδώ ο όρος Ιππείς πρέπει να προέρχεται από την Αρχαϊκή περίοδο, οπότε οι αριστοκρατικής καταγωγής πολίτες που μπορούσαν να εκτρέφουν άλογα πολεμούσαν με αυτά. Μετά την καθιέρωση της Ρήτρας ωστόσο, όλοι οι Σπαρτιάτες εντάχθηκαν ως οπλίτες στην φάλαγγα.

Για την καλύτερη μετάδοση των παραγγεμάτων και τον συντονισμό της φάλαγγας κάθε Ενωμοτία διέθετε έναν Ουραγό που βάδιζε τελευταίος, και σαλπικτές οι οποίοι σάλπιζαν παραγγέλματα. Υπάρχει συζήτηση για το πότε χρησιμοποιούσαν το Κέρας και πότε τη Σάλπιγγα.

Στην Ανάβαση του ο Ξενοφώντας αφήνει να εννοηθεί ότι το Κέρας χρησιμοποιούνταν εντός στρατοπέδου, ενώ η Σάλπιγξ, που μάλλον ηχούσε δυνατώτερα, κατά τη μάχη. Πάντως, ο ίδιος συγγραφέας φαίνεται να υπονοεί στα Ελληνικά ότι οι Σπαρτιάτες του Αγησιλάου μπορούσαν να μεταδίδουν τα παραγγέλματα προφορικά προς τα πίσω από άνδρα σε άνδρα, ώστε να μην μάθει ο εχθρός τα σαλπίσματα και μπορέσει να διαβλέψει τους ελιγμούς της φάλαγγας.

Η Λοξή φάλαγγα

Τρόπος ανάπτυξης του στρατιωτικού σχηματισμού, που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από το διάσημο στρατηγό των Θηβαίων, Επαμεινώνδα, στη μάχη των Λεύκτρων, κατά των Σπαρτιατών, υπό τον Κλεόμβροτο. Αυτή η τακτική ξαναχρησιμοποιήθηκε πολλές φορές στην στρατιωτική ιστορία, ειδικά όταν ο ένας από τους δύο αντιπάλους είχε γενική αριθμητική υπεροχή. Συγκεκριμένα, το 371 π.Χ. η αριθμητική δύναμη των δύο αντιπάλων ήταν σχεδόν δύο προς ένα υπέρ των Σπαρτιατών. Για να αντιμετωπίσει ο Επαμεινώνδας την σε βάρος του γενική αριθμητική ανισότητα, επινόησε μια τακτική που του προσέφερε τοπική αριθμητική υπεροχή. Ενίσχυσε ιδιαίτερα την αριστερή του πλευρά, στοχεύοντας να

αιφνιδιάσει τους Σπαρτιάτες και με το ισχυρό αριστερό τμήμα του στρατού του να νικήσει το δεξιό των Σπαρτιατών. Για να το πετύχει αυτό παρεξέκλινε της κλασικής μέχρι τότε παράταξης των στρατευμάτων.

Καινοτομώντας, σχημάτισε τη διάταξη μάχης "εις ανομοιόμορφον βάθος ζυγών", ενώ συγχρόνως έδωσε σε αυτήν κατεύθυνση λοξή ως προς την αντίπαλη διάταξη. Ως τότε δηλαδή οι στρατοί παρατάσσονταν κατανέμοντας σε ίδιο βάθος τους στρατιώτες -σε ίσο αριθμό σειρών. Οι Σπαρτιάτες εκείνη την ημέρα φέρονται ότι είχαν πάλι παρατάξει σε ευθεία το στρατό τους με κλασική κατανομή δυνάμεων, δηλαδή ισομερώς και σε βάθος περίπου 12 σειρών σε όλο το μήκος. Ο Επαμεινώνδας επίσης κράτησε ίσο το βάθος (με λίγες σειρές) σε όλο το μήκος της δικής του παράταξης, αλλά ειδικά στην αριστερή πλευρά, παρέταξε 50 σειρές. Αποσκοπούσε (και επέτυχε) να δώσει ένα ισχυρό χτύπημα τοπικά, να νικήσει το αριστερό τμήμα και, καθώς εκεί βρίσκονταν οι επίλεκτες μονάδες των Σπαρτιατών, να κάμψει το ηθικό όλων των αντιπάλων και να τους νικήσει, κάτι το οποίο κατάφερε.

Η Λοξή Φάλαγγα και το τέλος της σπαρτιατικής ηγεμονίας

Περιγραφή του περιβάλλοντος της Λοξής φάλαγγας

Η Σπάρτη νόμιζε ότι η Θήβα θα υποκύψει. Πολύ γρήγορα, όμως, διαψεύστηκε. Οι Αθηναίοι έθεσαν αμέσως σ' εφαρμογή τη συνθήκη, γι' αυτό ανακάλεσαν από το Ιόνιο τον Ιφικράτη. Δεν αναμίχθηκαν, όμως, αρχικά στη διένεξη Σπάρτης και Θήβας.

Εφαρμόζοντας και οι Λακεδαιμόνιοι τη συνθήκη, ανακάλεσαν τις φρουρές τους από όλες τις πόλεις. Ταυτόχρονα, όμως, εστίασαν το ενδιαφέρον τους στη γρήγορη κατατρόπωση της Θήβας.

Γι' αυτό διατάχθηκε ο Κλεόμβροτος που βρισκόταν ακόμα στη Φωκίδα να εκστρατεύσει κατά των Θηβαίων για να τους αναγκάσει να παραιτηθούν από την ηγεμονία των άλλων βοιωτικών πόλεων.

Οι Θηβαίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να υποκύψουν. Με ισχυρότατο στρατό και αρχηγό τον Επαμεινώνδα κατέλαβαν τη στενή δίοδο γύρω από την Κορώνεια. Ο Κλεόμβροτος, όμως, απέφυγε να περάσει από εκεί.

Στράφηκε νότια και κινήθηκε από ορεινή δίοδο, την οποία οι Θηβαίοι θεωρούσαν ακίνδυνη και γι' αυτό τη φύλαγαν με μικρή φρουρά. Ο Κλεόμβροτος εύκολα τη νίκησε και έφτασε στο βοιωτικό λιμανάκι Κρεύση.

Πήρε από εκεί 12 θηβαϊκές τριήρεις, άφησε φρουρά και συνεχίζοντας εισέβαλε στις Θεσπίες και στρατοπέδευσε στα Λεύκτρα, μια τοποθεσία στ' ανατολικά του Ελικώνα.

Αυτή η κίνηση προκάλεσε τόση αθυμία στους Θηβαίους, που χρειάστηκε να καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια οι Πελοπίδας και Επαμεινώνδας για να τους ανορθώσουν το ηθικό και τη διάθεση για αντίσταση.

Τελικά πείσθηκαν οι Θηβαίοι να κινηθούν προς τα Λεύκτρα όπου στρατοπέδευσαν πάνω σε λόφο, απέναντι από τους Λακεδαιμόνιους. Ακόμα και τότε υπήρχαν δισταγμοί αν θα έπρεπε να αναμετρηθούν εκεί ή στη Θήβα. Επικράτησε η άποψη του Επαμεινώνδα.

Οι Σπαρτιάτες ήταν πολύ περισσότεροι. Άρα μια αναμέτρηση με τη γνωστή ως τότε στρατηγική τους ευνοούσε. Τότε ήταν που φάνηκε η στρατηγική μεγαλοφυΐα του Επαμεινώνδα.

Σκέφθηκε, λοιπόν, ο Επαμεινώνδας ότι για να νικήσει κάποιος τον αντίπαλο δεν είναι απαραίτητο να τον νικήσει συγχρόνως σε όλη του την παράταξη.

Αν συγκεντρώσει μεγάλη δύναμη στο κέντρο της παράταξης του αντίπαλου και το διασπάσει, είναι φυσικό τα δύο άκρα του εχθρού, που θ' αποκοπούν κι απομονωθούν, να τρομοκρατηθούν και να νικηθούν.

Επίσης αν συγκεντρώσει μεγάλη δύναμη σε ένα από τα άκρα του αντιπάλου και τη νικήσει, θα βρεθεί στα μετόπισθεν του κέντρου του και της άλλης πτέρυγας και εύκολα θα τους νικήσει.

Αυτές τις σκέψεις αποφάσισε να εφαρμόσει στην εν όψει μάχη ο μεγάλος στρατηγός. Παρουσίασε πολύ ενισχυμένη την αριστερή του πτέρυγα και η παράταξή του προχωρούσε προς τα δεξιά, κλιμακωτά αποδυναμούμενη.

Η πρωτοφανής αυτή διάταξη έμεινε γνωστή στην Ιστορία ως «λοξή φάλαγγα - παράταξη». Το στρατήγημα έκτοτε εφαρμόστηκε πολλάκις.

Όταν ο Κλεόμβροτος είδε τους Θηβαίους έτοιμους για μάχη σε πεδινό σημείο, έσπευσε κι αυτός ν' αντιπαραταχθεί στην πεδιάδα με τον κλασικό τρόπο.

Ο Επαμεινώνδας, αφού παρέταξε τους οπλίτες του κατά το δικό του σχέδιο, είχε την ευφυή έμπνευση να τοποθετήσει πίσω από τη φάλαγγα των 50 ζυγών ως εφεδρεία την επίλεκτη μονάδα του, τον Ιερό Λόχο, υπό τον Πελοπίδα, ώστε να παρέμβει και να εξουδετερώσει τυχόν κυκλωτική κίνηση του εχθρού.

Μπροστά, όμως, έβαλε το άριστο ιππικό του, που υπερείχε του σπαρτιατικού. Και ο Κλεόμβροτος, μιμούμενος τον Επαμεινώνδα, παρέταξε μπροστά από το πεζικό του το ιππικό.

Όταν άρχισε η μάχη συνέβη ό,τι προέβλεψε ο Επαμεινώνδας: οι Θηβαίοι εύκολα κατατρόπωσαν τις κατώτερες ιππικές δυνάμεις των Σπαρτιατών και τις έσπρωξαν πάνω στους πεζούς. Επακολούθησε σύγχυση.

Τότε ο Κλεόμβροτος, για να αποκαταστήσει τα πράγματα, διέταξε το πεζικό να βαδίζει μπροστά, ο ίδιος οδηγώντας τη δεξιά του πτέρυγα. Τότε ο Επαμεινώνδας και ο Πελοπίδας με την τεράστια δύναμή τους της αριστερής πτέρυγας έπεσαν με ορμή στον Κλεόμβροτο και τη δεξιά του πτέρυγα.

Η σύγκρουση υπήρξε φοβερή. Οι Σπαρτιάτες, όσο γενναία κι αν πολέμησαν, ήταν αδύνατο ν' αντισταθούν στην 4πλάσια δύναμη που είχαν απέναντί τους. Σκοτώθηκε ο Κλεόμβροτος, ο πολέμαρχος Δείνων και ο Σφοδρίας και άλλοι πολλοί αξιωματούχοι.

Η δεξιά πτέρυγα των Σπαρτιατών τράπηκε σε φυγή και γύρισε στο στρατόπεδό της. Μετά από αυτό τους μιμήθηκαν και οι άλλες δύο πτέρυγές τους καταφεύγοντας στα χαρακώματά τους.

Από τους 700 που πριν λίγο εξήλθαν του στρατοπέδου επανήλθαν οι 300. 1.000 και πλέον Λακεδαιμόνιοι έμειναν νεκροί στο πεδίο της μάχης. Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν ανακωχή για να θάψουν τους νεκρούς τους. Οι Θηβαίοι κράτησαν τα όπλα των πεσόντων.

Η είδηση της μεγάλης νίκης ακούστηκε σαν κεραυνός σε όλη την Ελλάδα. Αυτή η ήττα των Σπαρτιατών ήταν ανάλογη με εκείνη των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς. Οι Θηβαίοι μετά τη νίκη τους δεν επιχείρησαν να χτυπήσουν τους εναπομείναντες Σπαρτιάτες στα χαρακώματά τους. Ζήτησαν βοήθεια από την Αθήνα αλλ' αυτή αρνήθηκε. Τη βρήκαν, όμως, στο πρόσωπο του ηγεμόνα των Φερών Ιάσονα. Οι Σπαρτιάτες έστειλαν τον Αρχίδαμο για να βοηθήσει τους πολιορκημένους στα Λεύκτρα. Οι Θηβαίοι στο μεταξύ επέτρεψαν στους έγκλειστους Λακεδαιμόνιους να φύγουν. Αυτοί συναντήθηκαν με τον Αρχίδαμο στα Μέγαρα. Όταν οι νικημένοι των Λεύκτρων επέστρεψαν στη Σπάρτη συνέβη κάτι πρωτοφανές: με πρόταση του Αγησίλαου απαλλάσσονταν από κάθε κύρωση οι ηττημένοι μαχητές!

Η Μακεδονική φάλαγγα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΨΑΡΟΥΛΑΚΗΣ

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου έφεραν τους Έλληνες στα πέρατα της οικουμένης, κυρίαρχους μίας απέραντης αυτοκρατορίας από τις δαλματικές ακτές μέχρι τον Ινδό ποταμό. Κεντρικό ρόλο σε αυτές τις κατακτήσεις έπαιξε η περίφημη μακεδονική φάλαγγα, το στρατιωτικό σύστημα που δημιούργησε ο πατέρας του Αλεξάνδρου, Φίλιππος. Στο κλείσιμο του πρώτου μισού του 4ου π.Χ. αιώνα, ο θεσμός της πόλης-κράτους είχε αρχίσει να παρακμάζει στο νότιο άκρο της χερσονήσου του Αίμου. Το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε στον ελλαδικό χώρο ουδεμία πόλη-κράτος είχε πλέον τη δυνατότητα να καλύψει - ούτε οι παραδοσιακές Αθήνα και Σπάρτη, ούτε η νεόκοπη Θήβα. Μέσα σε αυτές τις ιστορικές συνθήκες, ο νεαρός ηγεμόνας ενός ανερχόμενου βασιλείου, το οποίο για πολλά χρόνια αποτελούσε το βόρειο όριο του ελληνικού κόσμου, ανέλαβε να βγάλει τη χώρα του από την αφάνεια και να κυριεύσει τον κόσμο. Ο λόγος φυσικά για το Φίλιππο Β' της Μακεδονίας. Ο νεαρός βασιλιάς χρειαζόταν ένα νέο στρατιωτικό σύστημα για να πετύχει τους φιλόδοξους στόχους του. Έτσι, "γεννήθηκε" η μακεδονική φάλαγγα, ουσιαστικά ως εξέλιξη της οπλιτικής φάλαγγας, αφού ήταν πιο ευέλικτη, ενώ διέθετε πολύ μεγαλύτερη ισχύ κρούσης.

Η συγκρότηση της μακεδονικής φάλαγγας ως στρατιωτικής μονάδας έγινε δυνατή μέσα από μία μακρά διαδικασία και με την υιοθέτηση μίας σειράς καινοτομιών στον ελληνικό τρόπο μάχης. Οι εξελίξεις αυτές έχουν κυρίως να κάνουν με την αλλαγή του οπλισμού των πελταστών από τον Αθηναίο στρατηγό Ιφικράτη και με τις αλλαγές στις τακτικές μάχης και στην παράταξη της φάλαγγας που υλοποίησε ένας από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς ηγέτες όλων των εποχών, ο Θηβαίος Επαμεινώνδας.

Ένας άλλος παράγοντας που επέτρεψε αυτήν την εξέλιξη, ίσως ο καθοριστικότερος όλων, ήταν η στρατιωτική ιδιοφυΐα του Φιλίππου της Μακεδονίας. Πριν από την εποχή του, κατά τον 5ο αιώνα, το πεζικό του βασιλείου της Μακεδονίας αποτελείτο κυρίως από ελαφρούς πεζούς (πελταστές), κατά τα πρότυπα των κύριων αντιπάλων των Μακεδόνων στο βορρά (Θράκες και Ιλλυριοί μάχονταν κυρίως με ένα ιδιαίτερα κινητικό ελαφρύ και μέσο πεζικό και, κατά περίπτωση, με καλά εκπαιδευμένο ιππικό) και πολύ λιγότερο από οπλίτες στα πρότυπα των στρατών της νότιας Ελλάδας. Το πεζικό είχε συνήθως δευτερεύοντα ρόλο. Η βάση του μακεδονικού στρατού ήταν το ιππικό σώμα των Εταίρων που συγκροτείτο από γαιοκτήμονες-ιππείς και κατά κανόνα έκρινε την έκβαση κάθε μάχης. Το βαρύ ιππικό ήταν ιδανικό για την αντιμετώπιση του ελαφρού και μέσου πεζικού που δεν πολεμούσε σε συμπαγή παράταξη.

Ο ΦΙΛΙΠΠΟΣ Β' ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΗ ΦΑΛΑΓΓΑ

Αυτά τα δεδομένα έβαλε στόχο να αλλάξει ο Φίλιππος. Όπως αναφέραμε ήδη, είχε κυρίως επηρεαστεί από τις εξελίξεις στην στρατιωτική τέχνη και ιδιαίτερα στις τακτικές χρήσης της οπλιτικής φάλαγγας που εφάρμοσαν οι Θηβαίοι και από τις μεταρρυθμίσεις του Ιφικράτη. Στη Θήβα, ο νεαρός Φίλιππος είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά και να μελετήσει τις νέες τακτικές μάχης του Επαμεινώνδα. Ο ιδιοφυής Θηβαίος στρατηγός, που έμελλε να γίνει, κατά δήλωσή τους, πηγή έμπνευσης σπουδαίων στρατιωτικών ηγετών όπως ο Ναπολέον, ο Φρειδερίκος ο Μέγας και ο Κάρολος Γουσταύος της Σουηδίας, ανέτρεψε εκ βάθρων την παραδοσιακή σύγκρουση ανάμεσα στις οπλιτικές φάλαγγες. Ο Επαμεινώνδας είναι ο πρώτος που επέβαλε μία ανισοβαρή παράταξη, μεταβάλλοντας ελεύθερα το βάθος της ανάλογα με τις ανάγκες της μάχης και εφαρμόζοντας πρωτοποριακές τακτικές πλαγιοκόπησης και - κυρίως - προσβολής επιλεγμένων σημείων της αντίπαλης παράταξης, αλλά και κλιμακωτής εμπλοκής των δυνάμεών του στη μάχη (λοξή φάλαγγα). Αυτές τις εξελίξεις είχε υποψη του ο Φίλιππος όταν δημιούργουσε τη μακεδονική φάλαγγα. Ταυτόχρονα είχε γνωρίσει

από κοντά τις καινοτομίες που εφάρμοσε ο Αθηναίος στρατηγός των μισθοφόρων, Ιφικράτης, που με τους "πελταστές" του είχε αλλάξει ριζικά τον τρόπο μάχης. Οι αλλαγές του Ιφικράτη, που είχαν να κάνουν τόσο με το μήκος του δόρατος (το αύξησε από 2 μέτρα περίπου στα 3 ή και 4 μέτρα) όσο και με την ελάφρυνση του οπλισμού, κατέστησαν τους πελταστές αξιόμαχους αντιπάλους των οπλιτών.

Ορισμένες πηγές διερωτώνται αν ήταν ο Φίλιππος ή κάποιος από τους άμεσους προκατόχους του εκείνος που άλλαξε τον οπλισμό των Μακεδόνων πεζών και εισήγαγε τα μακρά δόρατα και τις μικρές ασπίδες. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, η φάλαγγα των σαρισσοφόρων είχε δημιουργηθεί από τον Αλέξανδρο Β', ωστόσο δεν έχουμε μαρτυρίες για την αξιοποίηση ενός τέτοιου συστήματος σε μάχη από το φερόμενο ως δημιουργό της, αλλά ούτε από το διάδοχό του, Περδίκκα Γ', ακόμη και στην έσχατη μάχη του στην οποία έπεσε, μαζί με χιλιάδες συμπατριώτες του, μαχόμενος εναντίον των Ιλλυριών. Λίγοι μελετητές, βασιζόμενοι σε κάποιες ασαφείς αναφορές αρχαίων συγγραφέων, ανάγουν τη δημιουργία της μακεδονικής φάλαγγας στον Αλέξανδρο Α', τον σημαντικότερο Μακεδόνα ηγεμόνα πριν από τον Φίλιππο, που βασίλευσε στις αρχές του 5ου αιώνα και υπερδιπλασίασε την έκταση του κράτους του μέσα σε λίγα χρόνια.

Αλλά οι εκτιμήσεις αυτές είναι μάλλον εσφαλμένες. Οι περισσότερες πηγές πιστώνουν εξ αρχής στο Φίλιππο τη δημιουργία της μακεδονικής φάλαγγας. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει ότι ο Φίλιππος ήταν εκείνος που τη δημιούργησε, τόσο από πλευράς οπλισμού όσο και τακτικών μάχης. Αλλά ακόμη και αν αυτό δεν αληθεύει, εκείνος που τη χρησιμοποίησε με αποτελεσματικό τρόπο και την ενέταξε σε ένα σύστημα συνδυασμένων όπλων καθιστώντας την έναν ακατανίκητο στρατιωτικό σχηματισμό, ήταν ο Φίλιππος.

ΣΑΡΩΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ

Για να αποκτήσει συντριπτική υπεροχή απέναντι στους αντίπαλους σχηματισμούς, η φάλαγγα προϋπέθετε μία σειρά αλλαγών. Κατ' αρχάς άλλαξε το μήκος του δόρατος. Οι φαλαγγίτες εξοπλίστηκαν με μακρύτερα δόρατα, τις σάρισες. Μία τυπική σάρισα, όπως συνάγουμε από τις πηγές αλλά και από τις ογκώδεις αιχμές που έχουν βρεθεί σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και χρονολογούνται στα χρόνια του Φιλίππου, είχε μήκος από 4,5 έως 5,5 μέτρα. Μάλιστα, στον 2ο π.Χ. αιώνα, η σάρισα είχε φθάσει τα 6.2 έως 6.4 μέτρα, ενώ για ένα σύντομο χρονικό διάστημα ήταν σε χρήση τερατώδεις σάρισες έως και 7,5 μέτρων!

Λόγω του μεγάλου βάρους της σάρισας - από 7 έως και 9 κιλά, μαζί με την αιχμή και το αντίβαρο - δεν ήταν δυνατός ο χειρισμός της με το ένα χέρι. Έπρεπε λοιπόν ο σαρισσοφόρος πεζός να απαλλαγεί από την ανάγκη να σηκώνει το βάρος της ασπίδας στο άλλο χέρι, οπότε το ακατάλληλο λόγω του βάρους του αργολικό "όπλον" αντικαταστάθηκε από μία ελαφρύτερη και μικρότερη ασπίδα, επίσης στρογγυλή, διαμέτρου έως 65 εκατοστών (ενώ η διάμετρος του "όπλου" έφτανε έως και το ένα μέτρο). Αυτή η πολύ μικρότερη ασπίδα κατασκευαζόταν με πόρπακα και αντιλαβή, όπως συνάγουμε από ορισμένες απεικονίσεις, αλλά διέθετε επίσης ένα σύστημα για να αναρτάται από τον ώμο και να στερεώνεται γερά στο βραχίονα, χωρίς ο φαλαγγίτης να είναι αναγκασμένος να την κρατά στο χέρι. Η ύπαρξη πόρπακα και αντιλαβής επέτρεπε και άλλες χρήσεις της ασπίδας πέραν της στατικής ανάρτησης στον ώμο, κάτι που ταιριάζει με την εικόνα που έχουμε για το πεζικό του Φιλίππου ως ένα στρατό πολλαπλών ρόλων.

Τώρα πλέον ο Μακεδόνας πεζός είχε ελεύθερα και τα δύο χέρια του για να κρατά τη σάρισα. Ωστόσο, με δεδομένο το μεγάλο μήκος και βάρος της σάρισας, ήταν απαραίτητο να ελαφρυνθεί περαιτέρω ο οπλίτης, ώστε να μην κουράζεται γρήγορα και να διατηρεί μία στοιχειώδη κινητικότητα. Για το λόγο αυτό, αλλά κυρίως για λόγους στρατολόγησης

περισσότερων φαλαγγιτών (πολύ λίγοι είχαν την οικονομική δυνατότητα να αποκτήσουν ισχυρή θωράκιση), οι πανοπλίες περιορίστηκαν δραστικά στο μακεδονικό στρατό. Μόνο λίγοι φαλαγγίτες των πρώτων σειρών έφεραν θώρακες, συνήθως λινοθώρακες ή δερμάτινους "σπολάδες" με μεταλλικές ενισχύσεις, σπανιότερα δε μεταλλικούς, αν ο φαλαγγίτης είχε τα οικονομικά μέσα για να τους αποκτήσει ή ήταν αρκετά τυχερός για να βρει κάποιον ανάμεσα στα λάφυρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αρχαίες πηγές δεν αναφέρεται θωράκιση για τους φαλαγγίτες ως "απαραίτητο" συστατικό του εξοπλισμού τους.

Οι φαλαγγίτες φορούσαν κράνη κυρίως θρακικού (φρυγικού) τύπου την εποχή του Φιλίππου και βοιωτικού την εποχή του Αλεξάνδρου (αν και στις δύο περιόδους ήταν εν χρήσει μία μεγάλη ποικιλία κρανών), ενώ οι άνδρες των πρώτων σειρών και όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα έφεραν και κνημίδες. Δευτερεύον επιθετικό όπλο ήταν ένα ξιφίδιο, που σε μήκος δεν ξεπερνούσε κατά πολύ το αντίστοιχο σπαρτιατικό. Στον τομέα αυτό δεν ακολουθήθηκε η μεθοδολογία του Ιφικράτη, που είχε εξοπλίσει τους πελταστές του με ένα μακρύ για τα ελληνικά δεδομένα ξίφος (μεγαλύτερο των 70 εκ. σε μήκος). Οι φαλαγγίτες πρέπει να εξοπλίζονταν κατά περίπτωση και με ελαφρύτερα δόρατα καθώς και με ακόντια. Αλλωστε, σε κάθε περίπτωση εκτός από τη μάχη εκ παρατάξεως, η σάρισσα είναι περίπου άχρηστη ως όπλο. Από όλα αυτά τα απάρτια, το βασίλειο χορηγούσε στους πεζούς του τις σάρισσες και τις ασπίδες. Για τα υπόλοιπα έπρεπε να φροντίζουν οι ίδιοι.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Ο Φίλιππος οργάνωσε τους φαλαγγίτες για να πολεμούν σε συμπαγή παράταξη (ώμο-ώμο). Τυπικά η φάλαγγα παρατασσόταν σε βάθος 16 ανδρών, όμως υπάρχουν κάποιες μαρτυρίες για πιο "ρηχές" (8 άνδρες) ή μεγαλύτερου βάθους (32 άνδρες) παρατάξεις. Είναι γνωστό πάντως ότι στις μεγάλες μάχες που έδωσε ο Αλέξανδρος, η φάλαγγα είχε παραταχθεί στο τυπικό βάθος των 16 ανδρών, την "πύκνωση". Μία καθοριστικής σημασίας καινοτομία του Φιλίππου ήταν ότι υποχρέωσε όλους τους άνδρες σε στρατεύσιμη ηλικία να συμμετέχουν στις τακτικές ασκήσεις, ώστε να είναι ετοιμόπολεμοι όταν η πατρίδα τους καλέσει στα όπλα.

Άλλη μία επαναστατική αλλαγή του Φιλίππου ήταν η δημιουργία επαγγελματικού στρατού. Αφού συγκρότησε έναν πυρήνα ισχυρού ιππικού, αυξάνοντας αποφασιστικά τον αριθμό των Εταίρων (πριν από την άνοδό του στο θρόνο έφθαναν τους 600 ιππείς, ενώ τον καιρό του Αλεξάνδρου ο αριθμός τους είχε τετραπλασιαστεί), ο Φίλιππος δημιούργησε τον πρώτο επαγγελματικό στρατό επί ευρωπαϊκού εδάφους. Οι φαλαγγίτες του αμείβονταν για τις υπηρεσίες τους - τα κοιτάσματα χρυσού του Παγγαίου που ο Φίλιππος είχε θέσει υπό τον έλεγχό του και οι πρόσοδοι από τους "συμμάχους" και τους υποτελείς παρείχαν τους αναγκαίους πόρους - και ήταν στη διάθεση του βασιλέα όποτε και για όσο διάστημα τους χρειαζόταν. Εκτός όμως από τους μισθοφόρους που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ανάλογα με τις πολεμικές ανάγκες, ο μακεδονικός στρατός είχε επίσης έναν πυρήνα καθαρά επαγγελματιών στρατιωτών. Ήταν οι "υπασπιστές", οι οποίοι εντάσσονταν σε υπηρεσία για ορισμένο χρόνο και όχι εποχιακά ή κατά περίπτωση, όπως συνέβαινε με τα άλλα τμήματα του στρατού.

Για την οργάνωση της φάλαγγας σε μονάδες και υπομονάδες την εποχή του Φιλίππου, δεν έχουμε λεπτομερείς πληροφορίες. Γνωρίζουμε απλώς ότι η βασική μονάδα ήταν η "τάξις", που στελεχωνόταν με κριτήρια γεωγραφικά (άνδρες από την ίδια περιοχή συμμετείχαν στην ίδια τάξη).

Για την εποχή του Αλεξάνδρου, έχουμε στη διάθεσή μας πιο σαφείς αναφορές στην ιεραρχία και τη δομή του στρατεύματος. Η μεγαλύτερη αυτόνομη μονάδα της φάλαγγας ήταν η τάξις, με θεωρητική δύναμη περί τους 1536 άνδρες, που διοικείτο από τον ταξίαρχο. Κάθε τάξις αποτελείτο από έξι συντάγματα ή λόχους (αναφέρονται και με τα δύο ονόματα σε

διάφορες πηγές) των 256 ανδρών έκαστο, ενώ κάθε σύνταγμα αποτελείτο από 16 υπομονάδες των 16 ανδρών, οι οποίες αναφέρονται ως λόχοι ή δεκαρχίες.

Στην εποχή του Φιλίππου ή προγενέστερα ενδέχεται οι "δεκαρχίες" να είχαν όντως δύναμη 10 ανδρών (εξ ου και το όνομα) και στην εποχή του Αλεξάνδρου αυτή να αυξήθηκε σε 16 άνδρες. Κάποιες πηγές αναφέρουν τις ημιλοχίες και ενωμοτίες ως περαιτέρω υποδιαιρέσεις της βασικής μονάδας του μακεδονικού στρατού. Σε μεταγενέστερες πηγές (κυρίως της εποχής των διαδόχων) αναφέρονται και πεντακοσιάρχες, που θα πρέπει να ήταν δύο λόχοι ή συντάγματα μαζί, ενώ υπάρχει αναφορά και σε χιλιαρχίες (δύο πεντακοσιάρχες) για την ίδια εποχή. Στον ύστερο μακεδονικό στρατό μπορούμε να μιλήσουμε μόνο για την υποδιαίρεσή του σε "κέρατα", τα οποία αναφέρονται στον τρόπο παράταξης: δεξιά κέρασ και αριστερό κέρασ (αργυράσπιδες και χαλκάσπιδες, αντίστοιχα).

Βλέπουμε λοιπόν ότι στην εποχή του Αλεξάνδρου υπήρχε μία λεπτομερής κάθετη δομή που είχε το πλεονέκτημα του άμεσου συντονισμού της φάλαγγας κατά τη διάρκεια της μάχης και της δυνατότητας της να επιχειρεί ακόμη και υπό τις πλέον δυσμενείς συνθήκες δίχως κενά στη διοικητική αλυσίδα. Ακόμη και σε περιπτώσεις μη συντεταγμένης μάχης, η κάθετη δομή εξασφάλιζε την επιχειρησιακή συνοχή των μικρών ομάδων. Αυτή η δομή εγκαταλείφθηκε στις φάλαγγες των κατοπινών περιόδων με δυσάρεστα αποτελέσματα.

ΤΑΚΤΙΚΕΣ ΜΑΧΗΣ: ΜΕΤΑΞΥ ΣΦΥΡΑΣ ΚΑΙ ΑΚΜΟΝΟΣ

Δημιουργώντας τη μακεδονική φάλαγγα, ο Φίλιππος είχε στη διάθεσή του ένα ιδιαίτερα αξιόμαχο βαρύ πεζικό, το οποίο όμως είχε όλα τα εγγενή μειονεκτήματα της οπλιτικής φάλαγγας, όπως μειωμένη κινητικότητα και αντίσταση στις πλαγιοκοπήσεις, επιχειρησιακές δυσχέρειες σε ανώμαλο έδαφος και άλλα λόγω του μήκους της σάρισας και του τρόπου μάχης. Επίσης, λόγω των μικρότερων ασπίδων και της έλλειψης θωράκισης, δεν διέθετε τον υψηλό βαθμό προστασίας που απολάμβανε η παραδοσιακή οπλιτική φάλαγγα. Αυτές ακριβώς τις ελλείψεις αναπλήρωναν τα υπόλοιπα τμήματα του μακεδονικού στρατού και ιδιαίτερα το ιππικό.

Το μακεδονικό ιππικό ήταν από τα καλύτερα του ελλαδικού χώρου (μαζί με αυτό των Θεσσαλών) και αποτελούσε τον κορμό όλων των μακεδονικών στρατών μέχρι την εποχή του Φιλίππου. Αλλά επειδή ήταν ολιγάριθμο (αφού σ' αυτό μπορούσαν να ενταχθούν μόνο γόνοι της αριστοκρατίας), δεν μπορούσε να γίνει ένα πολεμικό εργαλείο αποφασιστικής σημασίας στις μάχες που έδιναν οι Μακεδόνες με τους γειτονικούς λαούς. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην πρώτη μεγάλη μάχη του Φιλίππου εναντίον των Ιλλυριών, ο νεαρός τότε βασιλιάς είχε στη διάθεσή του 10.000 πεζούς και μόλις 600 ιππείς.

Τρεις δεκαετίες αργότερα, ο Αλέξανδρος εκστράτευσε στην Ασία με τριπλάσιο εταιρικό ιππικό και με 500 ακόμη Μακεδόνες ελαφρούς ιππείς, αφήνοντας μάλιστα πίσω του άλλους 2.000 ιππείς (Εταίρους ή μη) υπό τον Αντίπατρο, για τις ανάγκες "επιτήρησης" των συμμάχων πόλεων της νότιας Ελλάδας. Φυσικά στους αριθμούς αυτούς δεν προσμετρούμε το μη μακεδονικό ιππικό (Θεσσαλούς, Παίονες κ.λπ.).

Τον καιρό του θανάτου του Αλεξάνδρου, οι Εταίροι υπολογίζονται στις 3.000 περίπου. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η ακμή του μακεδονικού βασιλείου στα χρόνια του Φιλίππου οδήγησε στη διεύρυνση της αριστοκρατικής τάξης, άρα στη στρατολόγηση μεγαλύτερου αριθμού ιππέων υψηλής ποιότητας. Είναι γνωστό ότι ο Φίλιππος διεύρυνε σημαντικά την αριστοκρατική τάξη, μοιράζοντας γαίες σε πολλές οικογένειες της Μακεδονίας.

Πριν από το Φίλιππο, η χρήση του ιππικού των Μακεδόνων στις τακτικές μάχης ήταν η τυπική της εποχής: ιππομαχίες με το αντίπαλο ιππικό, ενίοτε πλαγιοκοπήσεις και καταδίωξη ελαφρών ή υποχωρούντων πεζών. Κάποιες τακτικές κρούσης που φαίνεται ότι

εφαρμόζονταν στις συγκρούσεις με Θράκες και Ιλλυριούς, πιθανότατα προτιμώντο, επειδή οι συγκεκριμένοι αντίπαλοι δεν πολεμούσαν σε συμπαγή παράταξη με μακριά δόρατα, αντίθετα με τους Έλληνες.

Ο Φίλιππος κατέστησε το ιππικό ένα σώμα που θα έκρινε τη μάχη, μόλις η φάλαγγα κατάφερνε να καθηλώσει το αντίπαλο πεζικό. Η πρώτη εντυπωσιακή επίδειξη του νέου συστήματος έγινε στη Χαιρώνεια, όταν η εφόρμηση του ιππικού των Εταίρων υπό τον Αλέξανδρο έκρινε τη μάχη, την ώρα που η φάλαγγα είχε εμπλέξει τις δυνάμεις της αντι-μακεδονικής συμμαχίας. Βεβαίως, η τελειοποίηση των τακτικών κρούσης του ιππικού έγινε αποκλειστικά από τον Αλέξανδρο. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι το πρώτο πραγματικό βαρύ ιππικό κρούσης της ιστορίας είναι το μακεδονικό, όπως το χρησιμοποίησε ο Μέγας Αλέξανδρος.

Ο Φίλιππος βεβαίως πρόλαβε να χρησιμοποιήσει το βαρύ ιππικό του ως αποφασιστικό παράγοντα για την έκβαση της μάχης μόνο στη μάχη της Χαιρώνειας. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, με δεδομένο ότι ο στρατός του κυρίως αντιμετώπισε Ιλλυριούς και Θράκες σε εδάφη συνήθως ημιορεινά και ως εκ τούτου ακατάλληλα για συντεταγμένη έφοδο ιππικού, ο σχηματισμός που έκρινε τον αγώνα ήταν η μακεδονική φάλαγγα, κατάλληλα υποστηριζόμενη από το ιππικό και τους ψιλούς.

Είναι φανερό ότι η μακεδονική φάλαγγα δεν σχεδιάστηκε για να επιχειρεί αυτοτελώς, ούτε ήταν εύκολο να επικρατήσει σε συρράξεις ευρείας κλίμακας με στρατούς μεγάλης κινητικότητας, δίχως να υποστηρίζεται από άλλα στρατιωτικά τμήματα. Ενώ στην οπλική φάλαγγα της νότιας Ελλάδας το ιππικό και οι "ψιλοί" είχαν απλώς συμπληρωματικό ρόλο (αν όχι διακοσμητικό), στην μακεδονική φάλαγγα που δημιούργησε ο Φίλιππος και τελειοποίησε ο Αλέξανδρος ήταν απαραίτητα οργανικά στοιχεία.

Η οπλική φάλαγγα ναί μεν ήταν πανίσχυρη και σχεδόν αδύνατον να διασπαστεί από μία κατά μέτωπο επίθεση σε μάχη εκ παρατάξεως, αν οι στρατιώτες που τη συγκροτούσαν ήταν επαρκώς εκπαιδευμένοι ώστε να κρατούν αρραγή την παράταξη, αλλά ήταν ιδιαίτερα ευάλωτη από τα πλάγια: αρκεί να αναλογιστεί κάποιος πόσο δύσκολο είναι μία συμπαγής παράταξη με άνδρες που κρατούν δόρατα 6 μέτρων να στραφεί ώστε να αντιμετωπίσει μία ενδεχόμενη πλαγιοκόπηση από τον εχθρό. Επίσης, ήταν ευάλωτη και στη "βροχή" των εχθρικών ακοντίων και βελών λόγω της μικρής ασπίδας και της ανεπαρκούς θωράκισης των ανδρών, ενώ από την άλλη χρειαζόταν σχετικά ομαλό έδαφος και αναπεπταμένο πεδίο για να ξεδιπλώσει το σύνολο της ισχύος της.

Αυτές οι τακτικές αδυναμίες καλύπτονταν στη μακεδονική φάλαγγα με τη χρήση ιππικού και ακροβολιστών. Το ιππικό, ανάλογα με το αν ήταν ελαφρύ, μέσο ή βαρύ, είχε το δικό του ρόλο στη μάχη: απόκρουση του εχθρικού ιππικού και συνεπώς προστασία του πεζικού από πλαγιοκόπηση, δημιουργία κατάλληλων συνθηκών που θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί το πεζικό και καθαρή ισχύς κρούσης, δηλαδή, άμεση εκμετάλλευση των ρηγμάτων που προξενούσε στην αντίπαλη παράταξη η δράση του πεζικού. Το τελευταίο διαφοροποιούσε το ιππικό του μακεδονικού στρατού από εκείνο των άλλων στρατών της εποχής. Τα καθήκοντα του ιππικού διαμοιράζονταν στις διάφορες μονάδες του ανάλογα με το χαρακτήρα τους. Οι ελαφροί ιππείς δεν χρησιμοποιούντο για κρούση - κάτι τέτοιο θα ήταν αυτοκτονία.

Τα καθήκοντά τους ήταν η αναγνώριση, ο ακροβολισμός, η πλαγιοφυλακή, ενίοτε και η εμπλοκή ισοδύναμου αντίπαλου ιππικού. Στον μακεδονικό στρατό, τουλάχιστον επί Αλεξάνδρου, υπήρχε και μέσο ιππικό. Οι πρόδρομοι που συνήθως πολεμούσαν ως ελαφρύ ιππικό οπλισμένοι με την ιππική σάρισα (ένα δόρυ μακρύτερο του "ξυστού" που χρησιμοποιούσαν οι Εταίροι, καθώς το μήκος του έφθανε έως και τα τέσσερα μέτρα) γίνονταν "σαρισοφόροι" και ενίοτε χρησιμοποιούνταν ως ιππικό κρούσης, αφού παρά το ότι δεν έφεραν θώρακα, το μακρύ δόρυ τούς επέτρεπε να προσβάλουν τον εχθρό με μειωμένο κίνδυνο και αυξημένες πιθανότητες επιτυχίας.

Ο ρόλος της κρούσης σε όλες τις μάχες του Αλεξάνδρου είχε ανατεθεί κατά βάση στο βαρύ εταιρικό ιππικό, το οποίο ο μεγάλος στρατηλάτης οδηγούσε σε σχηματισμό σφήνας με στόχο είτε να ανοίξει κάποιο ρήγμα σε ένα σημείο-κλειδί της αντίπαλης παράταξης (στην Ισσό και στα Γαυγάμηλα, αυτό ήταν το σημείο όπου βρισκόταν ο Πέρσης ηγεμόνας) είτε να το διευρύνει και να αποσθλώσει την αντίπαλη παράταξη (όπως στο Γρανικό, με όλες τις ιδιαιτερότητες που συνεπάγεται η διάβαση ενός υδάτινου εμποδίου την ώρα της μάχης). Οι Θεσσαλοί ιππείς, που αργότερα εντάχθηκαν οργανικά στις ίλες των Εταίρων, πολεμούσαν με παρόμοιες τακτικές, σε σχηματισμό ρόμβου αντί σφήνας, αν και διακρίθηκαν ιδιαίτερα αντιμετώπιζοντας άλλους ιππείς.

Οι ελαφροί πεζοί (ακοντιστές, τοξότες) είχαν επίσης πολλαπλό ρόλο.

Αναλάμβαναν τη φύλαξη των πλευρών της φάλαγγας, κυρίως από το αντίπαλο ελαφρύ πεζικό, αντιμετώπιζαν έκτακτες απειλές (άρματα, ελέφαντες κ.ά.) και φρόντιζαν να δημιουργούν προβλήματα στην αντίπαλη παράταξη με τη βροχή των ακοντίων και βελών που εξαπέλυαν πριν από την εμπλοκή της κύριας παράταξης στη μάχη. Η καινοτομία που εισήγαγε ο Αλέξανδρος στη χρήση του ελαφρού πεζικού ήταν ο υποστηρικτικός ρόλος του κατά τη διάρκεια της εμπλοκής των βαρύτερων δυνάμεων. Το πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα το έχουμε από τη μάχη του Γρανικού, όπου οι εκλεκτότερες δυνάμεις "ψιλών", οι Αγριάννες και οι Κρήτες, παρείχαν άμεση υποστήριξη στους Εταίρους την ώρα που οι τελευταίοι ορμούσαν κατά του περσικού κέντρου. Έτσι, ο ρόλος του ελαφρού πεζικού στο στρατό του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου (ιδίως του δευτέρου) ήταν καθοριστικός για την εξέλιξη της μάχης, ξεφεύγοντας από το δευτερεύοντα ρόλο που ο οπλιτικός ρόλος μάχης είχε επιβάλει στους "ψιλούς".

Μάλιστα ο Αλέξανδρος, για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που συνεπαγόταν η χαμηλή ποιότητα των ακροβολιστών και τοξοτών που είχε στη διάθεσή του, συμπεριέλαβε στο στράτευμά του μισθοφόρους (Κρήτες τοξότες, Ρόδιους σφενδονήτες, μισθοφόρους πελταστές) και συμμαχικά στρατεύματα (π.χ., Αγριάννες ακοντιστές) που κάλυπταν αυτές τις αδυναμίες και του προσέφεραν ένα τρομερά αποτελεσματικό εργαλείο για να διαμορφώσει τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για την έκβαση της μάχης.

Αυτά τα ετερόκλητα στοιχεία σε συνδυασμό με τις τακτικές, σχημάτιζαν την πιο αποτελεσματική πολεμική μηχανή που εμφανίστηκε στον αρχαίο κόσμο. Ωστόσο, η διοίκηση και ο συντονισμός όλων αυτών ήταν έργο εξαιρετικά απαιτητικό. Ο στρατηγός που θα το αναλάμβανε θα έπρεπε να ήταν ευφυέστατος, με οξεία αντίληψη στα ζητήματα τακτικών μάχης. Η έλλειψη τέτοιων ικανών ηγετών ήταν ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν στην απαξίωση της φάλαγγας αργότερα και στις τραγικές ήττες των στρατών της ελληνιστικής περιόδου από πιο ευέλικτους σχηματισμούς (Ρωμαίοι, Πάρθοι κ.ά.). Αλλά τον καιρό του Φιλίππου, η παρακμή της φάλαγγας ήταν ακόμη πολύ μακριά - για την ώρα, οι φαλαγγίτες με τη βοήθεια των Εταίρων και των υπόλοιπων πολεμιστών του μακεδονικού στρατού έφεραν μία νέα δυναμική στις τακτικές του πολέμου και μπορούσαν να κατατροπώνουν κάθε αντίπαλό τους.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό της φάλαγγας στην εποχή των Φιλίππου και Αλεξάνδρου είναι το ότι οι πεζέταιροι αποδείχθηκαν ικανοί να επιχειρούν σε μία μεγάλη ποικιλία εδαφών, ακόμη και σε εδάφη εντελώς ακατάλληλα για την τυπική παράταξη της φάλαγγας και κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Αυτό έγινε δυνατό με την εκπαίδευση των οπλιτών που τους έκανε ικανούς τόσο για μάχη εκ παρατάξεως όσο και για οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, καθώς και με τη χορήγηση επιπλέον οπλισμού (λ.χ., ακοντίων) που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν, αν οι εδαφικές και άλλες συνθήκες δεν επέτρεπαν το σχηματισμό παράταξης.

Πέραν των "παραδοσιακών" όπλων (πεζικό, ιππικό) που διέθετε το στράτευμα του Φιλίππου, ο ιδιοφυής Μακεδόνας υιοθέτησε τις περισσότερες από τις τεχνολογικές

καινοτομίες που εισήχθησαν στα πεδία των μαχών είτε στην κυρίως Ελλάδα είτε στις συγκρούσεις μεταξύ των Ελλήνων της Ιταλίας. Οι καινοτομίες αυτές αφορούσαν κυρίως στις πολιορκητικές μηχανές.

Οι πρώτοι καταπέλτες και γαστραφέτες είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στη Σικελία από τα στρατεύματα του Διονυσίου των Συρακουσών, στις πολιορκίες των καρχηδονιακών πόλεων που υπήρχαν στο νησί. Αυτές οι καινοτομίες μεταφέρθηκαν και στην κυρίως Ελλάδα και βελτιώθηκαν σημαντικά. Έχοντας εξασφαλίσει τους οικονομικούς πόρους, ο Φίλιππος έσπευσε να προσλάβει τους ικανότερους μηχανικούς του ελληνικού κόσμου για να κατασκευάσουν για το στρατό του τα "μάγγανα" τους. Ήταν η πρώτη φορά που ένας στρατός έκανε τόσο εκτεταμένη χρήση πολιορκητικών μηχανών, ξεκινώντας έτσι μία διαδικασία που θα κορυφωνόταν στους στρατούς των διαδόχων, όταν εμφανίστηκαν οι επιβλητικές ελεπόλεις και άλλοι περίπλοκοι και εντυπωσιακοί πολιορκητικοί μηχανισμοί σχεδιασμένοι για την εκπόρθηση των ισχυρότερα τειχισμένων πόλεων.

Η κληρονομιά που άφησαν οι Έλληνες ηγεμόνες του πρώτου μισού του 4ου αιώνα στις τακτικές του πολέμου συνδυάστηκε ιδανικά με τη στρατιωτική ιδιοφυΐα του Φιλίππου, δημιουργώντας έναν επαναστατικό τρόπο διεξαγωγής των μαχών.

Ο Φίλιππος έβαλε τέρμα στις ατέλειωτες εκατέρωθεν ωθήσεις μέχρι η αντίπαλη φάλαγγα να υποχωρήσει. Όπως γράφει, έμπλεος θαυμασμού για τον μεγάλο Μακεδόνα, ο Βίκτωρ Ντέιβις Χάνσον (Victor Davis Hanson), "ο συγχρονισμός πεζικού και ιππικού υπήρξε μία νέα εξέλιξη στην ιστορία της διεξαγωγής πολέμου στη Δύση και ήταν σχεδιασμένος ώστε να καθιστά περιττή την αριθμητική υπεροχή.

Οι μάχες του Φιλίππου δεν ήταν παρατεταμένες αναμετρήσεις της ικανότητας απόθησης της μίας ή της άλλης φάλαγγας, αλλά αιφνίδιες ναπολεόντειες επιθέσεις σε συγκεκριμένα σημεία της εχθρικής παράταξης, που τσακίζονταν μαζί με το ηθικό των αντιπάλων". Βεβαίως ο Χάνσον ξεχνά τον Επαμεινώνδα, αλλά σε γενικές γραμμές έχει δίκιο. Η μεγάλη αποτελεσματικότητα της φάλαγγας στην εξολόθρευση της εχθρικής δύναμης θα έφθανε στο απόγειό της την εποχή του Αλεξάνδρου, ο οποίος χρησιμοποίησε αυτή την ακατανίκητη πολεμική μηχανή για να συντρίψει τους αντιπάλους του.

Σύγκριση της φάλαγγας με τη ρωμαϊκή λεγεώνα

Μέχρι την εποχή της μάχης της Πύδνας, το 168 π.Χ. η φάλαγγα εθεωρείτο ο κυρίαρχος στρατιωτικός σχηματισμός στην Ανατολική Μεσόγειο. Στη Δύση, μόνο οι Καρχηδόνιοι είχαν προσαρμόσει κάποια τμήματα του στρατού τους σε τακτικές φάλαγγας. Ούτε οι Γαλάτες, ούτε οι Ίβηρες ούτε κάποιος άλλος λαός της Δυτικής Μεσογείου υιοθέτησε τη φάλαγγα των σαρισσοφόρων. Αντίθετα, στα ανατολικά, τόσο οι πόλεις-κράτη του ελλαδικού χώρου όσο και οι ελληνιστικές αλλά και οι γειτονικές τους μη ελληνιστικές ηγεμονίες, προσαρμόστηκαν σταδιακά στη μακεδονική φάλαγγα.

Από την άλλη, οι Ρωμαίοι είχαν το δικό τους τρόπο μάχης. Δεν ήταν ένας άκαμπτος σχηματισμός που βασιζόταν σε παγιωμένους κανόνες, αλλά ένα ευέλικτο σύστημα που προσαρμοζόταν στον τρόπο μάχης του εκάστοτε εχθρού της Ρώμης και υιοθετούσε πολλές τακτικές του αντιπάλου. Για παράδειγμα, τη χρήση ακοντίου (του ρωμαϊκού pilum) πριν από την σύγκρουση των παρατάξεων, την υιοθέτησαν οι Ρωμαίοι από τους Ιταλιώτες και ιδιαίτερα τους Σαμνίτες, το ρωμαϊκό ξίφος ήταν "δανεικό" από το αντίστοιχο ιβηρικό (gladius hispaniensis), το κράνος Galea προερχόταν από τους Κέλτες και στις τακτικές μάχης εν πολλοίς οι Ρωμαίοι μιμήθηκαν τους Σαμνίτες.

Προσαρμοζόμενοι στα ποικίλα συστήματα των αντιπάλων τους, οι Ρωμαίοι - που παλιότερα είχαν αντιγράψει τον ελληνικό τρόπο διεξαγωγής πολέμου και μάχονταν σε

οπλιτική φάλαγγα - κατάφεραν να συγκροτήσουν μία πολύ πιο ευέλικτη στρατιωτική μονάδα, κατάλληλη τόσο για μεγάλες μάχες εκ παρατάξεως όσο και για ανταρτοπόλεμο, επιδρομές και πολιορκίες και ικανή να επιχειρεί αποτελεσματικά σε οποιοδήποτε πεδίο μάχης, πεδινό ή ορεινό. Αυτό που ουδέποτε κατόρθωσε να αποκτήσει η ρωμαϊκή Δημοκρατία ήταν αξιόλογο ιππικό, παρά την ύπαρξη της σχετικά ευάριθμης και εύπορης τάξης των ιππέων (ordo equester). Ωστόσο η έλλειψη αυτή δεν αποδείχτηκε μοιραία για τη Ρώμη, όσο καιρό αυτή μπορούσε να βασίζεται στους Ιταλιώτες συμμάχους της για να εφοδιάζεται με ιπείς υψηλής μαχητικής αξίας.

Ο ιστορικός Πολύβιος, που διάκειται φίλα προς τους Ρωμαίους, στις "Ιστορίες" του θέλησε να δώσει τη δική του εξήγηση γιατί η μακεδονική φάλαγγα απέτυχε οικτρά να αντιμετωπίσει τη ρωμαϊκή λεγεώνα. Αφού αναλύει διεξοδικά τα δύο στρατιωτικά συστήματα, υπογραμμίζει το αυτονόητο, ότι κάτω από ιδανικές συνθήκες, που φυσικά συμπεριλαμβάνουν την επιλογή χώρου και χρόνου κατάλληλου για τη φάλαγγα, το στρατιωτικό σύστημα των Ελλήνων δεν ήταν δυνατόν να νικηθεί από τις λεγεώνες. Αλλά, όπως υπογραμμίζει, "ο πόλεμος είναι γεμάτος αβεβαιότητες, τόσο ως προς το χρόνο όσο και ως προς το χώρο".

Η φάλαγγα, όπως εξελίχθηκε μετά την εποχή του Αλεξάνδρου, σταδιακά μετατράπηκε σε έναν άκαμπτο σχηματισμό, οι διοικητές του οποίου περίμεναν να κερδίζει τις μάχες από μόνος του. Η φάλαγγα όμως δεν δημιουργήθηκε γι' αυτό το σκοπό. Παρά την αναμφισβήτητη επιθετική ισχύ της, ο ρόλος της ήταν να αγκιστρώνει τις αντίπαλες δυνάμεις σε έναν αγώνα φθοράς, ώστε να δίνει τη δυνατότητα στις δυνάμεις κρούσης (είτε στο ιππικό των Εταίρων είτε σε κάποια ευκίνητη μονάδα πεζικού όπως ίσως ήταν οι υπασπιστές στην εποχή του Αλεξάνδρου) να εκμεταλλεύονται τα ρήγματα και τα αδύνατα σημεία στην αντίπαλη παράταξη.

Βέβαια, αν και στο πεδίο της μάχης οι ελληνικές φάλαγγες αποδείχτηκαν κατώτερες των ρωμαϊκών maniples, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο καθοριστικός παράγοντας που χάρισε στους Ρωμαίους την κυριαρχία επί των Ελλήνων ήταν το πολιτικό σύστημά τους. Η ανυποχώρητη και υπερήφανη στάση των Ρωμαίων, το πείσμα και η επιμονή τους να ανταποδίδουν τα ίσα στον εχθρό χωρίς να λογαριάζουν τους κόπους και τις θυσίες, καθώς και η πανέξυπνη εφαρμογή της τακτικής του "διαίρει και βασίλευε" ανέδειξαν τη Ρώμη νικήτρια και στη σύγκρουσή της με τον ελληνικό κόσμο του 2ου π.Χ. αιώνα.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΦΑΛΑΓΓΑΣ

Μετά την εποχή του Αλεξάνδρου, η μακεδονική φάλαγγα μπήκε σε μία φάση αλλαγών που υπαγορεύονταν από τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στον ελληνιστικό κόσμο. Κατά την περίοδο αυτή διαπιστώνεται μία σαφής πτώση της μαχητικής ικανότητας των πεζεταίρων, που προήλθε κυρίως από την ανάγκη ένταξης όλο και περισσότερων ανδρών στους στρατούς των διαδόχων του Αλεξάνδρου, οι οποίοι επί μία εικοσαετία πολεμούσαν αλλήλους στην προσπάθειά τους να κερδίσουν μεγαλύτερο μερίδιο από την αχανή αυτοκρατορία που δημιούργησε ο Αλέξανδρος.

Στους ελληνιστικούς στρατούς - πλην Μακεδονίας - η φάλαγγα των σαρισσοφόρων κατείχε σημαντική θέση, αλλά πλαισιωνόταν από ένα πολυάριθμο και ετερόκλητο πλήθος πολλών διαφορετικών λαών και στρατιωτικών μονάδων. Ειδικά οι στρατοί των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων ήταν ένα μωσαϊκό από πολλές φυλές και ανομοιογενείς στρατιωτικές μονάδες, που ελάχιστη σχέση είχαν με τους στρατούς του Αλεξάνδρου και του Φιλίππου.

Ωστόσο η ίδια η φάλαγγα είχε εξελιχθεί διαφορετικά. Η υιοθέτηση βαρύτερων και μακρύτερων σαρισών (κάποια στιγμή ξεπέρασαν τα επτά μέτρα) και θωράκισης για τους

φαλαγγίτες (συνήθως αλυσιδωτοί θώρακες, που είχαν γίνει δημοφιλείς και στην ελληνιστική ανατολή την εποχή αυτή) είχε καταστήσει τη φάλαγγα πιο δυσκίνητη. Η εγκατάλειψη της κάθετης διοικητικής δομής που υπήρχε στους στρατούς της Μακεδονίας, συντέλεσε ακόμη περισσότερο προς αυτή την κατεύθυνση. Ακόμη και στο βασίλειο των Αντιγονιδών, που περιλάμβανε τη Μακεδονία, η φάλαγγα είχε πέσει σε παρακμή. Μάλιστα, η διοικητική δομή του στρατεύματος είχε απλοποιηθεί σε υπέρμετρο βαθμό, αφού ουσιαστικά η μόνη διαφοροποίηση στις μονάδες που αναφέρουν οι πηγές είναι αυτή στα δύο "κέρατα", των Αργυράσπιδων και των Χρυσάσπιδων. Αντίθετα όμως με τα ελληνιστικά βασίλεια όπου υπήρχε τουλάχιστον αξιόλογο ιππικό (ιδιαίτερα στο στρατό των Σελευκιδών), στη Μακεδονία οι καλοί ιππείς ήταν πολύ λίγοι και οι τακτικές μάχης περιστρέφονταν γύρω από την ικανότητα της φάλαγγας να κατανικά την αντίπαλη παράταξη προσβάλλοντάς την μετωπικά. Αυτό βεβαίως ήταν δύσκολο σε περιπτώσεις που απέναντι στη φάλαγγα παρατασσόταν ένας κινητικός στρατός, όπως οι Ρωμαίοι.

Η ΦΑΛΑΓΓΑ ΣΤΗ ΜΑΧΗ

Η πρώτη εντυπωσιακή επίδειξη των δυνατοτήτων του νέου στρατιωτικού συστήματος και μάλιστα σε αντιπαράθεση με τον πρόγονό της, την οπλική φάλαγγα, έγινε στη μάχη της Χαιρώνειας. Η μάχη αυτή ήταν μία τρανή απόδειξη όχι μόνο της στρατιωτικής ιδιοφυΐας του Φιλίππου, αλλά και της υπεροχής του συστήματος συνδυασμένων όπλων που είχε υιοθετήσει. Για πρώτη φορά στις μάχες του Μακεδονά βασιλιά, το σώμα που θα έκρινε τη μάχη ήταν το ιππικό των Εταίρων.

Οδηγούμενο από το νεαρό γιο του, Αλέξανδρο, ήταν εκείνο που κατάφερε το αποφασιστικό χτύπημα στο στρατό των Αθηναίων και Θηβαίων. Οι τελευταίοι, υπερέχοντας αριθμητικά, είχαν αρχικά την πρωτοβουλία, ωστόσο η εσκεμμένη υποχώρηση των υπασπιστών του Φιλίππου παρέσυρε τους Αθηναίους να επιτεθούν με ορμή, αφήνοντας έτσι εκτεθειμένους τους Θηβαίους συμμάχους τους. Οι τελευταίοι δέχτηκαν την επίθεση των Εταίρων του Αλεξάνδρου μέσα από το ρήγμα που δημιουργήθηκε και συνετρίβησαν.

Τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα της υπεροχής της φάλαγγας τα έχουμε από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία. Αν και όλες οι μεγάλες μάχες του Αλεξάνδρου είναι λαμπρά δείγματα της μεγάλης αποτελεσματικότητας της φάλαγγας όπως αυτή επιχειρούσε στο πλαίσιο των συνδυασμένων όπλων που είχε σχεδιάσει ο Φίλιππος και υλοποιήσει ο γιος του, αυτή που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η μάχη των Γαυγαμήλων, όπου η κλιμακωτή ανάπτυξη και εμπλοκή της φάλαγγας σε ένα πεδίο μάχης επιλεγμένο και προετοιμασμένο από τον αντίπαλο αποτελεί ένα σαφές δείγμα της στρατιωτικής ιδιοφυΐας του Αλεξάνδρου.

Εκεί αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η φάλαγγα σε αμφίστομη παράταξη. Οι μελετητές διαφωνούν για την ακριβή έννοια της έκφρασης "αμφίστομη φάλαγγα" που βρίσκουμε στις πηγές. Πάντως, είτε πρόκειται για φάλαγγα με τους τελευταίους ζυγούς ανεστραμμένους ώστε να αντιμετωπίσει απειλή από τα νότια είτε για "διπλή" φάλαγγα με το δεύτερο "στρώμα" της ανεστραμμένο, ήταν μία εντυπωσιακή καινοτομία. Στη μάχη αυτή η μακεδονική φάλαγγα έδειξε όλα τα στοιχεία που τη χαρακτηρίζουν, θετικά και αρνητικά. Στα αρνητικά θα πρέπει να συμπεριλάβουμε την αδυναμία να επιχειρεί αυτοτελώς, χωρίς δηλαδή την υποστήριξη της "σφύρας" του ιππικού.

Κάποιες από τις αδυναμίες της φάλαγγας προσπάθησε να εξαλείψει ο Αλέξανδρος με τη δημιουργία της "μικτής φάλαγγας", που αποτελείτο από σαρισοφόρους και τοξότες. Αυτός ο τύπος, που ήταν σχεδιασμένος για να εκμεταλλεύεται το ανεξάντλητο ανθρώπινο δυναμικό της περσικής αυτοκρατορίας (καθώς οι περισσότεροι λαοί που είχε κατακτήσει ο

Αλέξανδρος παρήγαγαν δεινούς τοξότες), δε φαίνεται να εξελίχθηκε περαιτέρω ούτε και να αξιοποιήθηκε σε μάχες την εποχή των διαδόχων του Αλεξάνδρου.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακές ήταν οι επιδόσεις της φάλαγγας υπό την ηγεσία ενός άλλου ιδιοφυούς Έλληνα στρατηγού, του Πύρρου. Ο Πύρρος συνδύασε τον πυρήνα της φάλαγγας με τα άλλα εντυπωσιακά όπλα του, για να κατανικήσει τους Ρωμαίους σε δύο μάχες, ωστόσο η αδυναμία του να αναπληρώσει τις απώλειες των πολύτιμων φαλαγγιτών (κάτι που δείχνει ότι την εποχή του Πύρρου οι φαλαγγίτες ήταν "επαγγελματίες" μαχητές με άριστη εκπαίδευση, διότι αν δεν ίσχυε αυτό, ο Ηπειρώτης ηγεμόνας θα όπλιζε με σάρισες τους Έλληνες της νοτίου Ιταλίας και θα τους ενέτασσε στη φάλαγγα) τον οδήγησε στην ήττα σε μία τρίτη, αποφασιστική αναμέτρηση με τους Ρωμαίους και στην αποχώρησή του από την Ιταλία.

Η ΠΑΡΑΚΜΗ

Από την εμφάνισή της και επί έναν τουλάχιστον αιώνα, η μακεδονική φάλαγγα ήταν ακατανίκητη. Τα πρώτα σημάδια της μειωμένης αποτελεσματικότητάς της φάνηκαν κατά την εκστρατεία του Πύρρου στην Ιταλία, το 280 π.Χ. όταν οι Ρωμαίοι κατόρθωσαν τελικά να αποκρούσουν τις επιθέσεις του Ηπειρώτη ηγεμόνα που στηρίζονταν κυρίως στην ισχύ της. Λίγες δεκαετίες αργότερα και ενώ οι Σελευκίδες άρχισαν να χάνουν εδάφη από τους Πάρθους, στην κυρίως Ελλάδα οι Ρωμαίοι, ξεθαρρεύοντας μετά την εξουδετέρωση του μεγάλου αντίπαλου τους, της Καρχηδόνας, επενέβαιναν ολοένα περισσότερο στις ελληνικές υποθέσεις. Τον καιρό που η Ρώμη άρχισε να ασχολείται με τα ελληνικά ζητήματα, ήταν ήδη η κυρίαρχη δύναμη σε ολόκληρη την ιταλική χερσόνησο, στη Σικελία και στην Ιβηρική, καθώς και στη Β. Αφρική. Οι μόνοι στον ελληνικό χώρο που θα μπορούσαν να ορθώσουν το ανάστημά τους απέναντι στους Ρωμαίους ήταν οι Μακεδόνες.

Το βασίλειο των Αντιγονιδών ήταν η κυρίαρχη δύναμη στον ελληνικό χώρο και ο βασικός αντίπαλος των Ρωμαίων, αφού οι πόλεις-κράτη, παρά το ότι τον τελευταίο αιώνα έκαναν συνεχείς προσπάθειες να αποκτήσουν ενιαία ηγεσία με τη δημιουργία των συμπολιτειών, εξακολούθησαν να ταλανίζονται από την έλλειψη συνοχής και κοινών στόχων, με αποτέλεσμα κάποιοι Έλληνες να προτιμούν να συμμαχούν με τους Ρωμαίους. Η ρωμαϊκή πολιτική του "διαίρει και βασίλευε" έφερε τελικά το 168 π.Χ. το μακεδονικό στρατό αντιμέτωπο με τους Ρωμαίους και τους... Αιτωλούς συμμάχους τους στην Πύδνα! Η μακεδονική φάλαγγα συνετρίβη σε αυτήν την αναμέτρηση, στην πρώτη από τις πολλές αποτυχίες της ενάντια στις λεγεώνες της Ρώμης.

Τα ελληνιστικά βασίλεια, έχοντας στη διάθεσή τους άφθονους τοξότες-ακοντιστές και μία μεγάλη ποικιλία από "εξωτικά" όπλα (ελέφαντες, άρματα κ.λπ.) δεν φρόντισαν να εξελίξουν τη μακεδονική φάλαγγα. Αντίθετα, με το πέρασμα των χρόνων η φάλαγγα έγινε ακόμη πιο δυσκίνητη, οι σάρισες έφθασαν ακόμη και τα επτά μέτρα (για να μειωθούν στη συνέχεια στα 6,5 περίπου) ενώ σε κάποιες περιπτώσεις επανεμφανίστηκε ακόμη και η τακτική της παλαιάς οπλιτικής φάλαγγας, με την ασπίδα του ενός οπλίτη να προστατεύει το διπλανό του! Και, το σημαντικότερο ίσως απ' όλα, εγκαταλείφθηκε η εκπαίδευση των φαλαγγιτών. Με την αλλαγή των κοινωνικών δομών σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, που ήταν επακόλουθο των συνεχών πολέμων και της μαζικής μετανάστευσης ελληνικών πληθυσμών στα ελληνιστικά βασίλεια, άρχισαν σταδιακά να εγκαταλείπονται οι "στρατοί των πολιτών" και να δημιουργούνται σχεδόν πλήρως επαγγελματικοί στρατοί, που απομυζούσαν τους πόρους των πόλεων και που δεν είχαν άλλα κίνητρα για να πολεμήσουν εκτός από την είσπραξη του μισθού τους για τις υπηρεσίες που προσέφεραν.

Μετά από ένα ορισμένο σημείο και ως συνέπεια των κοινωνικών αλλαγών που συνετέλεσαν κατά την ελληνιστική περίοδο, οι τάξεις που τροφοδοτούσαν τα ιππικά σώματα

στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία - τις κατεξοχήν περιοχές "παραγωγής" ιππέων υψηλής ποιότητας - αποδυναμώθηκαν και συρρικνώθηκαν. Για το λόγο αυτό, ήδη από την εποχή του Α' Μακεδονικού Πολέμου, το βασίλειο της Μακεδονίας δεν διέθετε μεγάλες δυνάμεις ιππέων και αυτοί που υπήρχαν δεν ήταν του επιπέδου στο οποίο είχαν φτάσει κατά το παρελθόν οι Εταίροι και οι Θεσσαλοί ιππείς.

Πέραν τούτων, η φάλαγγα αδυνατούσε να αποδώσει τα μέγιστα στο πλαίσιο μίας δύναμης συνδυασμένων όπλων και είχε απόλυτη ανάγκη από ευφυή ηγεσία, αντίθετα με τις ρωμαϊκές λεγεώνες που μπορούσαν να "αρκεστούν" σε μία μέτρια ηγεσία, αρκεί να μην είχαν απέναντί τους έναν ιδιοφυή ηγέτη. Ο Αλέξανδρος και ο Πύρρος μεγαλούργησαν με δυνάμεις βασισμένες στη φάλαγγα, αλλά την κρίσιμη στιγμή για τον Ελληνισμό, στη σύγκρουση με τους Ρωμαίους, τέτοιοι ηγέτες δεν υπήρχαν.

Προέλευση της κλασσικής φάλαγγας

Τα προβλήματα που σχετίζονται με την προέλευση της κλασσικής φάλαγγας συζητήθηκε ενεργά στην ιστορική βιβλιογραφία. Σήμερα, οι περισσότεροι ερευνητές πιστεύουν ότι η φάλαγγα διαμορφώθηκε κατά το πρώτο μισό του αιώνα βου αι π.Χ. 1

Υπάρχει μια θεωρία ότι η εμφάνιση της φάλαγγας ήταν βραχύβια, καθώς έγινε και μια ριζική αλλαγή στις στρατιωτικές υποθέσεις. 2 Ωστόσο, πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι η διαδικασία του σχηματισμού της φάλαγγας ήταν μεγάλη, αλλά και επειδή η παρουσία των χαρακτηριστικών στοιχείων του όπλου δεν αποδεικνύει την ύπαρξη της φάλαγγας. 3 Η βιβλιογραφία επίσης έχει προκαλέσει πολλές αντιπαραθέσεις. Μερικοί ερευνητές έχουν εντοπίσει ήδη φάλαγγα στην «Ιλιάδα», αλλά οι λεπτομερείς έρευνες δείχνουν ότι αυτή η πηγή περιγράφει μια πολύ λιγότερο ομαλή μορφή του τρόπου αυτού μάχης. 4 Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι στην «Ιλιάδα» στρατιώτες ρίχνονται ουσιαστικά σε μια μάχη, και τα επιθετικά όπλα τους, καθώς και ο τρόπος αγώνα είναι σχεδόν ίδιος για τους ευγενείς αλλά και τους απλούς στρατιώτες, η μόνη διαφορά είναι ότι οι ευγενείς πολεμιστές έχουν την καλύτερη πανοπλία και προστατευτικό εξοπλισμό που τους δίνει την ευχέρεια να περάσουν περισσότερο χρόνο στην πρώτη γραμμή.

Η εικόνα μάχης του Τυρταίου σε σύγκριση με την «Ιλιάδα» έχει μια σειρά από σημαντικές διαφορές: ο στρατός διαιρείται σε βαριά οπλισμένους, οι οποίοι ενθαρρύνονται να βαδίσουν κατ' ευθείαν στον εχθρό και στον αγώνα σώμα με σώμα με σπαθιά και δόρατα, και ελαφρούς πολεμιστές να ρίχνουν βέλη και πέτρες, και αυτοί να καλύπτονται πίσω από τους βαριά οπλισμένους (Τυρταίος 8,28 11-13 31-38). Οι περισσότεροι από τους ερευνητές λένε ότι ο Τυρταίος περιγράφει φάλαγγες σε μάχη 5, οι αντίπαλοι αυτής της άποψης επισημαίνουν την παρουσία ελαφρά οπλισμένων ανδρών. 6 (Anderson JK "Όπλα Οπλίτης και Επιθετικά Όπλα». // Οπλίτης: Η κλασσική ελληνική εμπειρία Μάχης / Ed. από VDHanson. Λονδίνο - Νέα Υόρκη, 1991, σ. 15)

Αποσπάσματα από τα έργα του Αρχίλοχου επίσης, δεν είναι αξιόπιστα αποδεικτικά στοιχεία, αν και υπάρχουν πολλοί ερευνητές να πιστεύουν ότι γνώριζε την φάλαγγα. 7 (HL Lorimer, ό.π., P. 111? J. Salmon, ό.π., σελ.85-86, 91, N.26.)

Το μόνο αποδεικτικό στοιχείο ως προς το οποίο, προφανώς, δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία, είναι οι εικόνες σε τρία πρωτοκορινθιακά αγγεία, όμως, στα δύο δεν βλέπουμε την φάλαγγα, αλλά μόνο μια σειρά πολεμιστών σε κάθε πλευρά για το τρίτο, το λεγόμενο αγγείο Chigi (Εικ. 3) - δύο σειρές.

Μπορεί να υποθεθεί ότι τα πρώτα δύο αγγεία αντανakλούν την περίοδο στην ανάπτυξη της ελληνικής στρατιωτικής φάλαγγας, όταν βαριά οπλισμένοι στρατιώτες (οπλίτες) αγωνίστηκαν ως ενιαίο συμπαγές σύνολο.

Το Αγγείο του ζωγράφου του Κίτζι είναι πρωτοκορινθιακό, μελανόμορφο αγγείο, όλπη, 26,2 εκ. που κατασκευάστηκε περί τα 640 π.Χ. και αγγειογραφήθηκε από κορίνθιο ζωγράφο. Βρέθηκε στο σημερινό Βέι της Τυρηννίας και φυλάγεται σήμερα στο Μουσείο της Βίλας Ιουλίας στην Ρώμη. Στους ώμους του φέρει απεικόνιση, η οποία είναι η αρχαιότερη σωζόμενη παράσταση φάλαγγα οπλιτών. Οι πολεμιστές είναι οπλισμένοι με ασπίδες, οι οποίες είναι διακοσμημένες με γοργόνειο, ταύρο και πουλί. Το αγγείο φέρει επίσης απεικόνιση της κρίσης του Πάρη, ένα κυνήγι λιονταριού, λαγού και αλεπούς.

Πρώτα απ' όλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η σύσταση των οπλιτών σε ενιαίο σώμα δεν θεωρήθηκε κάτι αδιανόητο ακόμη και στην κλασική εποχή (Isookr. VI, 99). Όπως επισημαίνεται από ορισμένους ερευνητές, οι πρώτοι οπλίτες ήταν αριστοκράτες, και ο αριθμός τους ήταν μικρός, δεδομένου ότι το σύνολο του εξοπλισμού οπλίτη ήταν πολύ ακριβό. 8. Οι Αριστοκράτες ήταν εγγενείς σε μια ορισμένη ηθική αρχή: ο ευγενής πολεμιστής πρέπει να διατηρήσει τη φήμη του με το να μάχεται μπροστά από τους άλλους, είναι πολύ παρόμοια με την μεσαιωνική αρχή του "ιπότη που δεν θα πρέπει να κρύβεται πίσω από την ασπίδα ενός άλλου ιπότη, "είναι μια ιδεολογική αιτιολόγηση για την κατασκευή των ιπποτών σε ενιαίο σώμα.

Σε αυτά τα τρία αγγεία βλέπουμε μόνο τους αριστοκράτες: το καθένα έχει ένα πλήρες σύνολο των όπλων του οπλίτη, ενώ στην κλασική εποχή, όταν οι οπλίτες ήταν κυρίως μέλη της μεσαιας τάξης, συναντάμε συχνά οπλίτες χωρίς επένδυση ακόμη και χωρίς πανοπλία. Με τον Dzh.K.Anderson να σημειώνει ότι οι εικόνες σε πινακίδες στην αρχαϊκή εποχή η απόδοση τακτικής μάχης - όμορφη ή τρομακτική είναι ξεκάθαρη, αλλά σε ένα κλασικής εποχής τοπίο η απόδοση είναι - «θαμπή» και ανέκφραστη 9, ως προς την απόδοση σχηματισμών ή κάποιου είδους πολεμικής τακτικής βέβαια, αλλά ξέρουμε ότι οι πλούσιοι στην κλασική εποχή είχαν διακοσμημένες τις ασπίδες τους με χρυσό, πορφύρα και ζωγραφισμένες με σύνθετες εικόνες (Πλούτ. Vit Nic. 28? .. Vit Alcib 16), ενώ οι απλοί στρατιώτες δεν μπορούσαν να αντέξουν μια τέτοια πολυτέλεια.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί τα αγγεία αυτά δεν είναι «σοβαρά» σε απόδοση τακτικής. Ίσως να ήταν έξω στον τομέα αυτό, ο τρόπος μάχης όπως αναφέρεται από τον Πανυσανία (IV, 8,2).

Η κυριαρχία μιας αριστοκρατικής γενιάς τουλάχιστον του ιππικού αναφέρεται από τον Αριστοτέλη (Pol. IV, 10.10) για ορισμένες κοινότητες στην Πελοπόννησο όμως δεν έχει αναπτυχθεί, όπως μπορεί να φανεί από την έλλειψη μνείας των αναβατών στον Τυρταίο.

Ο Τυρταίος συνέθεσε τις πολεμικές ελεγείες του σε περίοδο ύψιστου κινδύνου για τη Σπάρτη, όταν κατά τον Β' Μεσσηνιακό πόλεμο (περ. 640-620 π.Χ.) οι υποταγμένοι και υποβιβασμένοι σε είλωτες Μεσσηνιοί επαναστάτησαν κατά των Σπαρτιατών. Με τις ελεγείες του - που ίσως τραγουδιόνταν από τους πολεμιστές με συνοδεία αυλού, όταν βάδιζαν για τη μάχη - ο Τυρταίος προτρέπει τους Σπαρτιάτες να αγωνιστούν μέχρι θανάτου πολεμώντας στην πρώτη γραμμή για την πατρίδα. Τα επιχειρήματα των πολεμικών του προτροπών ακολουθούν, όπως άλλωστε και η γλώσσα του, την ομηρική παράδοση. Όμως στον Τυρταίο δεν εξυμνείται απλώς η προσωπική ανδρεία αλλά ο ηρωικός θάνατος υπέρ του συνόλου. Πρώτη θέση στις αξίες που προβάλλονται κατέχει η ἀρετή, η οποία όμως τώρα δεν δηλώνει πια την "επιδεξιότητα (σε κάτι)" αλλά τη γενναιότητα στη μάχη.

Το απόσπασμα που ακολουθεί αποτελεί πιθανώς μέρος μιας ελεγείας που καλούσε σε αγώνα και στην οποία η εικόνα του γέρου πολεμιστή που κείται νεκρός στο πεδίο της μάχης παρουσιαζόταν ως "άσχημη" σε αντίθεση προς την "ωραία" εικόνα του νεκρού νέου πολεμιστή. Ακριβώς η χρήση εικόνων που εντυπώνονται στη μνήμη συνιστά σημαντική διαφορά των ελεγείων του Τυρταίου από εκείνες του Καλλίνου.-

· ΤΥΡΤΑΙΟΣ: 28. – Απόσπασμα 10, 1-14

τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνάμενον·
τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πίονας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ' ἀνιηρότατον,
ἑπλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
παισὶ τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ' ἀλόχῳ.
ἐχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσεται οὓς κεν ἴκηται,
χρησιμοσύνη τ' εἴκων καὶ στυγερῆ πενίη,
αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ' ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
Ἰοπᾶσα δ' ἀτιμὴ καὶ κακότης ἔπεται.
ῥεῖθ' οὕτως ἀνδρός τοι ἀλωμένου οὐδεμί' ὄρη
γίνεται οὐτ' αἰδῶς οὐτ' ὀπίσω γένεος.
θυμῷ γῆς πέρι τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παίδων
θνήσκωμεν ψυχῶν μηκέτι φειδόμενοι.

Για την πατρίδα στην πρώτη γραμμὴ πολεμώντας να πέσει
σαν παλικάρι κανεὶς εἶναι μεγάλη τιμὴ·¹
ὁμως ν' αφήσει τον τόπο του, πλούσια ν' αφήσει χωράφια
καὶ διακονιάρης να ζει, να ο πιο μεγάλος καημός·
με τη γυναίκα, το γέρο πατέρα, τη δόλια του μάνα⁵
καὶ τα μικρά του παιδιά να τριγυρνᾶ δῶ κι ἐκεῖ.
Ὅπου τον σπρώχνει ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἔρμη του φτώχεια τον φέρει,
ὅπου να πάει, μισητός θα ἔναι στους ντόπιους παντού·
χάνει την κάθε ομορφιά του κορμιού, τη γενιά του ντροπιάζει,
τον ακολουθοῦν προστυχιές καὶ καταφρόνιες σωρός.¹⁰
Ξεσπιτωμένο φτωχὸ καὶ την κλήρα που πίσω του αφήνει
δεν τον φροντίζει κανεὶς κι οὔτε κανεὶς τον ψηφᾶ.
Για τα παιδιά μας λοιπόν ας προσφέρουμε εμεῖς τη ζωὴ μας,
τούτης της χώρας ἐδῶ διαφεντευτές θαρρετοί.
(μετάφραση Θρασύβουλος Σταύρου)

* Εἶναι γλυκὺς καὶ τιμημένος ο θάνατος υπὲρ πατρίδος: στίχος του Ορατίου (Carmina III 2, 13).

1 Ο Τυρταῖος στους περίφημους αὐτοὺς στίχους (τους μιμήθηκε, μεταξύ ἄλλων, ο Ρωμαῖος ποιητὴς Οράτιος) δεν ἐννοεῖ ὅτι εἶναι ωραῖος ο θάνατος, ἀλλὰ ὅτι ο θάνατος γίνεται ωραῖος ὅταν μάχεται κανεὶς στην πρώτη γραμμὴ για την πατρίδα.- Ἡ πορεία της ἀνάπτυξης, ἡ οποία οδήγησε σε μια παρόμοια κατάσταση μπορεῖ να περιγραφεῖ ὡς ἐξῆς: οἱ ἀριστοκράτες που πήραν την θέση του οπλίτη, ὠθήσε τους ἄλλους στρατιώτες που εἶναι σε θέση να ἔχουν καὶ οἱ ἴδιοι ἀκριβὸ ἐξοπλισμό, στο πίσω μέρος. Σε μάχη σώμα με σώμα οἱ ἀριστοκράτες αἰσθάνθηκαν γρήγορα την ἀνάγκη να προστατεύσουν τη δεξιὰ πλευρά, τόσο γνωστή ἀπὸ το Θουκυδίδη (V, 71), ὡστόσο, τους ἀπαγόρευσαν να γίνει ἰδεολογία ο ἕνας πίσω ἀπὸ το ἄλλο, γεγονός που οδήγησε σε ευθυγράμμιση της γραμμῆς μάχης. Ἐτσι, προφανῶς, ἔχουμε ἀρκετὰ στοιχεῖα για να πούμε ὅτι το 7ο αἰ . π.Χ. στην Πελοπόννησο υπήρχε ἕνα σύστημα που χαρακτηρίζεται ἀπὸ την κυριαρχία στην μάχη βαριά οπλισμένων στρατιωτῶν που πολέμησαν με ἕνα ἐνιαῖο συμπαγὲς σχῆμα την φάλαγγα

Από ποιους έγινε η επινόηση της φάλαγγας

Γράφει ο Περικλής Δεληγιάννης
05/06/2012 ΣΤΟ periklisdeliannis.wordpress.com/

Η επινόηση του οπλικού τρόπου πολέμου και της οπλικής φάλαγγας αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες «επαναστάσεις» στην παγκόσμια στρατιωτική Ιστορία. Οι περισσότεροι μελετητές την θεωρούν εξίσου σημαντική με την εφεύρεση της σέλας με αναβολείς η οποία κατέστησε το σιδηρόφρακτο ιππικό κυρίαρχο των μαχών ή με την επινόηση των πυροβόλων όπλων η οποία μετέβαλε για πάντα το πρόσωπο του πολέμου.

Η απομάκρυνση των νοτίων Ελλήνων από την πολιτειακή οργάνωση του φυλετικού κράτους, η πρόοδος του θεσμού της ελληνικής πόλης και οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις που συνόδευσαν αυτή την θεμελιώδη αλλαγή, είχαν προχωρήσει σημαντικά κατά το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου. Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, οδήγησαν τους Έλληνες στην επινόηση του οπλικού πολέμου και του αντίστοιχου νέου είδους πολεμιστή, του καθυπόπλου.

Υπάρχει μεγάλη διχογνωμία σχετικά με το ερώτημα ποια ήταν η νοτιοελληνική περιοχή όπου εμφανίστηκε για πρώτη φορά το νέο σύστημα μάχης. Οι Αργείοι, οι Θηβαίοι, οι Σπαρτιάτες ή οι Μαντινείς αναφέρονται ή υπονοούνται από διάφορους αρχαίους συγγραφείς ως οι εφευρέτες του νέου τρόπου πολέμου. Η ισχυρότερη άποψη μεταξύ των μελετητών είναι αυτή που υποστηρίζει ότι οι οπλικές τακτικές πρωτοεμφανίστηκαν σε κάποιο κράτος ή ομάδα γειτονικών κρατών της ανατολικής ή της νότιας Πελοποννήσου, σε δωρική ή αρκαδική περιοχή. Θα πρέπει να αποκλείσουμε από τους πιθανούς επινοητές της οπλικής φάλαγγας την Κόρινθο, τη Σικυώνα και τις μικρές πόλεις κράτη της Αργολίδας διότι οι κάτοικοι τους την υιοθέτησαν υπό την επίδραση των Αργείων του τυράννου Φεΐδωνος. Ομοίως πρέπει να αποκλείσουμε την Αθήνα και την ευρύτερη Αττική για παρόμοιους λόγους.

Θεωρείται συχνά ότι ο νέος σχηματισμός εμφανίστηκε στο πεδίο της μάχης κατά τους Μεσσηνιακούς πολέμους ή κατά την διάρκεια των πολέμων μεταξύ Σπάρτης και Άργους με αποφασιστικότερη αναμέτρηση την μάχη των Υσιών (669/8 π.Χ.).

Αξίζει να παρατηρηθεί ένα σημαντικό στοιχείο: το Άργος υπάρχει σχεδόν πάντα στις αρχαίες αναφορές και στις σύγχρονες θεωρίες περί της επινόησης του οπλικού συστήματος μάχης. Η πόλη ήταν ιδιαίτερα ισχυρή κατά τους 8ο-7ο αιώνες π.Χ., και η οπλική ασπίδα ήταν γνωστή στην αρχαιότητα ως «αργολική». Τα προαναφερόμενα δίνουν ενδεχομένως ένα προβάδισμα στους Αργείους ως πιθανούς επινοητές μιας πρωταρχικής μορφής της φάλαγγας οπλιτών. Οι γειτονικές πόλεις θα την παρέλαβαν από αυτούς και θα την εξέλιξαν με διαφορετικούς τρόπους μέχρι την τελική σύγκλιση όλων των παραλλαγών της στον κλασικό της τύπο. Οι Αργείοι του Φεΐδωνος προτάθηκαν με ικανά επιχειρήματα από σύγχρονο ιστορικό, ως οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν σχηματισμούς οπλιτών στις Υσιές εναντίον των Σπαρτιατών.

Ισχυρή είναι και η θεωρία που υποστηρίζει ότι ο οπλικός πόλεμος επινοήθηκε στην Εύβοια, στο Ληλάντιο πεδίο μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας, κατά τους ατέρμονους πολέμους μεταξύ αυτών των πόλεων-κρατών. Οι πόλεμοι Χαλκίδας-Ερέτριας ξεκινούν με την καταστροφή της πόλης του Λευκαντίου (Παλαιάς Ερέτριας) από τους Χαλκιδάιους, πιθανώς με την βοήθεια των Θηβαίων, περί το 825 π.Χ. Αμφότερες η Χαλκίδα και η Ερέτρια είχαν ιωνική πληθυσμιακή βάση αλλά οι ευγενείς πρόμαχοι των στρατών τους ανήκαν στο ελληνικό φύλο των Αβάντων το οποίο ζούσε στην Εύβοια από τη μυκηναϊκή περίοδο, πριν την έλευση των Ιώνων εποίκων στο νησί. Ο Όμηρος περιγράφει στην Ιλιάδα την πολεμική τακτική και πρακτική των Αβάντων, η οποία θυμίζει αρκετά τον οπλικό τρόπο πολέμου. Πρέπει, επιπροσθέτως, να παρατηρηθεί ότι η Εύβοια υπήρξε σημαντική παραγωγός όπλων περι

το χρονικό μεταίχμιο μεταξύ 8ου και 7ου αι π.Χ. και ότι διατήρησε την αβαντική πολεμική παράδοση. Την άποψη υπέρ της εφεύρεσης της φάλαγγας οπλιτών στην Εύβοια ή στην γειτονική της Βοιωτία, ενισχύει και η αρχαία αναφορά ότι οι Σπαρτιάτες διδάχθηκαν τη χρήση του οπλιτικού πολέμου από έναν Θηβαίο κατά διάρκεια του Α΄ Μεσσηνιακού πολέμου. Η Θήβα βρίσκεται κοντά στο Ληλάντιο πεδίο της Εύβοιας και αναμειγνυόταν από νωρίς στους πολέμους μεταξύ Ερέτριας και Χαλκίδας, υποστηρίζοντας τη δεύτερη.

Οι Θηβαίοι αποτελούσαν πάντα έναν από τους πιθανότερους επινοητές του οπλιτικού συστήματος μάχης το οποίο ίσως μετέδωσαν στην Εύβοια και την Πελοπόννησο. Η πλούσια πεδιάδα που περιβάλλει την πόλη τους, παρείχε τον πλούτο για τη συντήρηση μιας φιλοπόλεμης αριστοκρατίας η οποία μπορούσε από νωρίς να πειραματίζεται πάνω σε νέα συστήματα μάχης και νέα όπλα.

Αυτό που πιθανώς συνέβη είναι ότι ο οπλιτικός πόλεμος και η φάλαγγα οπλιτών δημιουργήθηκαν μέσα από μια διαδικασία «πολυγένεσης» σε μια ευρεία περιοχή με πιθανό επίκεντρο το Άργος, η οποία συγκέντρωνε τις πρώτες πόλεις-κράτη. Όλα τα κράτη του χώρου από τη Βοιωτία και την Εύβοια μέχρι τη νότια Πελοπόννησο, συνέβαλαν με τις επιμέρους επινοήσεις τους στην τελική διαμόρφωση του σχηματισμού της οπλιτικής φάλαγγας.

Σύντομα, ο νέος τρόπος πολέμου διαδόθηκε στις ελληνικές μικρασιατικές πόλεις και συνόδευσε παντού τους Έλληνες αποίκους, από το Εμπόριο στην Ισπανία έως τη Διοσκουριάδα στην Υπερκαυκασία. Επιπροσθέτως, η οπλιτική φάλαγγα υιοθετήθηκε από αρκετούς άλλους λαούς π.χ. τους Κάρες, τους δυτικούς Λυδούς, τους Λύκιους, τους Ετρούσκους, τους Ουμβρούς, τους Έλυμους, τους Λατίνους, τους αρχαϊκούς Ρωμαίους κ.α.

Παρά την επιτυχία του, ο οπλιτικός πόλεμος δεν κυριάρχησε σε όλες τις ελληνικές χώρες.

Η Αιτωλία, η Ακαρνανία και η Θεσσαλία δεν εισήγαγαν ποτέ τον θεσμό της καθαυτό πόλης-κράτους. Κατά την ελληνιστική περίοδο χρησιμοποίησαν τον θεσμό για την πολιτειακή οργάνωση τους αλλά υπό την ευρύτερη οργάνωση Συμπολιτειών και όχι ως αυτοτελή κρατική μονάδα. Για αυτόν τον λόγο δεν υιοθέτησαν την οπλιτική φάλαγγα παρά σε περιορισμένο βαθμό. Η Μακεδονία και η Ήπειρος δεν διασπάστηκαν ποτέ σε πόλεις-κράτη, με τις οποίες ταυτιζόταν ο πολίτης-οπλίτης. Η πρώτη ανέπτυξε υπό τον Φίλιππο Β΄ έναν ισχυρότερο σχηματισμό μάχης, τη μακεδονική φάλαγγα. Ο γιος του Αλέξανδρος και ο Πύρρος την εξέλιξαν περισσότερο ώσπου αυτή υποκατέστησε οριστικά το σύστημα μάχης που βασιζόταν στον οπλίτη (3ος αιώνας π.Χ.).

Φάλαγγα κατά φάλαγγα

Του Ρώσου ερευνητή AL Zhmodik

Σχετικά με το πώς η μάχη φαινόταν στις κλασικές φάλαγγες τον 5ου και τα 3/4 του 4ου αι. π.Χ., και ποιά ήταν η λειτουργία στις πίσω τάξεις της, διότι για τις 8 τάξεις - είναι πάρα πολύ για είναι μόνο για αντικατάσταση των στρατιωτών στην πρώτη γραμμή), υπάρχουν διάφορες θεωρίες.

Μέχρι πρόσφατα, έγινε δεκτή η λεγόμενη «θεωρία της σωματικής καταπόνησης» ή «θεωρία του ωθισμού» σύμφωνα με την οποία μια μάχη σε δύο κλασικές φάλαγγες ήταν ένας τεράστιος τέτοιος αγώνας ώθησης.

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας, μια φάλαγγα πλησίασε τροχάδην, τις πρώτες αντίπαλες σειρές εγκάρσια, και στη συνέχεια στεκόταν μπροστά και οι πίσω δικές τις τάξεις άρχισαν να αγωνίζονται για να ωθήσουν προς τα εμπρός την μπροστινή σειρά. Κέρδιζε η πλευρά που κατάφερε να αναγκάσει τον εχθρό να υποχωρήσει για μεγάλο

χρονικό διάστημα κάτω από την πίεση της φάλαγγας του, ή την έσπρωχνε μέσα στο κενό, που υπήρχε πίσω της με αποτέλεσμα την διαφυγή από τους ηττημένους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η θεωρία αυτή έχει ακμάσει όχι επειδή επιβεβαιώνουν καλά οι αρχαίες πηγές, αλλά μόνο και μόνο επειδή οι ερευνητές δεν μπορούσαν να προσφέρουν κάτι άλλο, μάλιστα δύο πολύ γνωστοί και σεβαστοί μελετητές, όπως ο J. K. Anderson και ο J. F. Lazenby, λένε στο έργο τους ότι ... δεν μπορούμε προσφέρουμε μια άλλη θεωρία και δεν είναι ότι δεν είμαστε διατεθειμένοι για αυτό.

Τελικά μια εργασία, η οποία προσφέρει κάτι πολύ λογικό, κατά τη γνώμη μου, η θεωρία του A. K. Goldsworthy « ο Ωθισμός (Othismos), Μύθοι και Αιρέσεις: Η Φύση του Οπλίτη στη Μάχη", ο Πόλεμος στην Ιστορία, Vol.4, No.1, 1997, P 0,1 - 26). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι πρώτες τάξεις της φάλαγγας πολεμούσαν μεταξύ τους, προσπαθώντας να αναγκάσει τον εχθρό να πάει πίσω και όχι να δώσει στον εχθρό ώθηση προς τα εμπρός και οι πίσω τάξεις ήταν για να αντικαταστήσουν το πεσμένο, την παροχή ψυχολογικής στήριξης προς τα εμπρός, και έτσι δεν τους δίνουν την ευκαιρία να υποχωρήσουν, να παρέχει ψυχολογική πίεση στον εχθρό, και για την πραγματοποίηση των αναγκαίων ελιγμών στην "δύναμη" της φάλαγγας προκειμένου να αποφεύγονται τα τυχαία ανοίγματα, κενά, της φάλαγγας κατά της πορείας στα διάφορα εδάφη και σε περίπτωση οποιασδήποτε σύγχυσης κατά τη διάρκεια της μάχης.

Έτσι, η μάχη μεταξύ των δύο φαλαγγών πρέπει να παρουσιάζεται ως μια μαζική ψυχολογική προσπάθεια. Τελικά χάνει το σώμα της φάλαγγας που έσπασε ψυχολογικά και δεν αντέχουν οι οπλίτες της την επίθεση του εχθρού και τους ελιγμούς κατά το στάδιο της σύγκλισης, κάτι που δεν συνέβη τόσο σπάνια, ή κατά τη διάρκεια της μάχης, λόγω υπερφαλαγγίσεις, η απώλειας, η παρατεταμένης ρήξης ή σε μια ανάδρομη κίνηση της φάλαγγας.

Συχνά συνέβη μία πλευρά του στρατού να θριάμβευση και η άλλη να υποστεί ήττα, επειδή, οι καλύτεροι μαχητές συνήθως επικεντρώνεται στη δεξιά πτέρυγα της φάλαγγας και επίσης, γιατί όταν συγκλίνει η φάλαγγα συνήθως κινείται σωστά, και ως εκ τούτου, αποφεύγει τον εχθρό στα δεξιά, και στη συνέχεια, η έκβαση της μάχης εξαρτάται από ποια πλευρά μπορεί την πρώτη φορά να οδηγήσει τη νικηφόρα πτέρυγα ώστε και να προετοιμαστούν για νέο στάδιο στο πεδίο μάχης, ή γιατί έχει λυθεί πια στο δεύτερο πλέον αγώνα των δύο μερών και στις δύο πλευρές της φάλαγγας, η νικηφόρα έκβαση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΝΑΦΟΡΕΣ - ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- 1 Lorimer HL, «Η Οπλίτης και η Φάλαγγα με ειδική αναφορά στα ποιήματα του Αρχίλοχου και Τυρταίου.» // BSA vol. 42, 1947, pp.80-82? Snodgrass AM, «Η Μεταρρύθμιση του Οπλίτη και η Ιστορία του ». // JHS vol. 85, 1965, σ. 111? Όμοιοι, όπλα και θωράκιση των Ελλήνων.. Λονδίνο, 1967, σ. 74? Cartledge P.,: // JHS Vol "Οπλίτες και Ηρώες της Σπάρτης με την τεχνική της Αρχαίας Μάχης 97, 1977, σ. 20? Salmon J. "Πολιτικά Οπλιτών ;" // JHS Vol. 97, 1977, pp.89-90? Andreev Y. "Ποιος ανακάλυψε την ελληνική φάλαγγα;" // Αγία Πετρούπολη Αρχαιολογικό Δελτίο. Ο αριθμός 7, 1993, c.39? Tumans H. // Αρχαία κοινωνία: τα προβλήματα της πολιτικής ιστορίας "Η στρατιωτική οργάνωση των Ελλήνων στην αρχαϊκή εποχή.". Αγία Πετρούπολη, 1997, C.6.
- 2 P. Cartledge, ό.π., σ.20.
- 3 Snodgrass AM «Η Μεταρρύθμιση του Οπλίτη και η Ιστορία του ». σελ. 110-113? Σολομός J. ό.π., pp.90-92.
- 4 Δεχόμαστε την ανασυγκρότηση των στρατιωτικών υποθέσεων του Ομήρου, παρουσίασε το έργο: Wees H. van, "Ο Ομηρικός τρόπος πολέμου ". // Ελλάδα και; Ρώμη. νοί. 41, 1994, № 1-2, καθώς η πιο ολοκληρωμένη, συστηματική και συνεπής. Σύνδεσμοι σε άλλα σημεία άποψης, του βλ. ό.π., №

1, n. 2.

5 HL Lorimer, ό.π., σελ. 127? Greenhalgh PA, Πρώιμος ελληνικός τρόπος πολέμου . Cambridge, 1973, p.94? Σολομόν J. ό.π., σ.91.

6 Anderson JK "Όπλα Οπλίτης και Επιθετικά Όπλα». // Οπλίτης: Η κλασική ελληνική εμπειρία Μάχης / Ed. από VDHanson. Λονδίνο - Νέα Υόρκη, 1991, σ. 15.

7 HL Lorimer, ό.π., P. 111? J. Salmon, ό.π., σελ.85-86, 91, N.26.

8 Snodgrass AM "Ο Οπλίτης Η Μεταρρύθμιση και Ιστορία», pp.110-111? J. Salmon, ό.π., p.94?

Π. Krentz, «Η Φύση της Μάχης και ο Οπλίτης.» // κλασική αρχαιότητα. νοί. 4, 1985, № 1, σ. 61? Anderson JK, Στρατιωτική Θεωρία και πράξη στην εποχή του Ξενοφώντα. Berkeley -Λος Άντζε- λες, 1970, σ.18.

9 Anderson JK, Στρατιωτική Θεωρία και Πρακτική ..., σ.17.

Αναφορές

· Anderson JK Στρατιωτική Θεωρία και Πράξη στην εποχή του Ξενοφώντα. Berkeley και το Λος Άντζελες, 1970

· Idem. «Όπλα Οπλίτης και Επιθετικών Όπλων». // Οπλίτης: Η κλασική ελληνική μάχη Εμπειρία / Ed. από VDHanson. Λονδίνο - Νέα Υόρκη, 1991

· Cartledge P. "Οπλίτες και Ήρωες: Contribution της Σπάρτης με την τεχνική της Αρχαίας Warfare." // JHS. Νοί. 97. 1977.

· Greenhalgh PA Πρώιμη ελληνική Warfare. Cambridge, 1973.

· Krentz P. "Η φύση των Hoplite μάχη." // Κλασική αρχαιότητα. Νοί. 4. 1985. Αριθμός 1.

· Lorimer HL "Η Οπλίτης Φάλαγγα με ειδική αναφορά στα ποιήματα του Αρχίλοχου και Τυρ- ταίου." // BSA. Νοί. 42. 1947.

· Σολομός J. "Πολιτικά Οπλίτες;" // JHS. Νοί. 97. 1977.

· Snodgrass AM "Η μεταρρύθμιση Οπλίτης και Ιστορία». // JHS. Νοί. 85. 1965.

· Idem. Όπλα και Armour των Ελλήνων. Λονδίνο, 1967.

· Wees H., van. "Η ομηρική Way of War". // GR. Νοί. 41. 1994. № 1-2.

· Tumans H. «Η στρατιωτική οργάνωση των Ελλήνων στην αρχαϊκή εποχή." // Ancient Society: Προβλήματα της πολιτικής ιστορίας. Αγία Πετρούπολη, 1997.

Δημοσιεύσεις

· Στρατιωτικά αρχαιολογία. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου 2 με 5 Σεπ. 1998 Αγία Πετρούπολη, 1998. 89-92

· xlegio.ru AL Zhmodikov

· Περιοδικό Στρατιωτική Ιστορία: Μεγάλες Μάχες (Εκδόσεις: Περισκόπιο)

· periklisdeligiannis.wordpress.com/

· ΓΙΩΡΓΟΣ ΨΑΡΟΥΛΑΚΗΣ στο www.militaryhistory.gr/· archaia-ellada.blogspot.gr/

ΠΗΓΕΣ Α

· Erika Simon: Die Griechischen Vasen. 2. Aufl. Hirmer, München 1981, ISBN 3-7774-3310-1

· Brian A. Sparkes: The red and the black. Studies in Greek pottery. Routledge, London 1996, ISBN 0-415-12661-4

· R. M. Cook: Greek painted pottery. 3. ed. Routledge, London 1997, ISBN 0-415-13860-4

John Boardman: The history of Greek vases. Thames & Hudson, London 2001, ISBN 0-500-23780-8

ΠΗΓΕΣ Β

- Ηρόδοτος: ΙΣΤΟΡΙΑ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα.
- Διόδωρος Σικελιώτης : ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1998
- Ξενοφών: ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1996
- Πλούταρχος : ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα.

ΠΗΓΕΣ Γ

- Γ. Στάινχαουερ, Ο πόλεμος στην Αρχαία Ελλάδα, εκδόσεις Παπαδήμα.
- N.G.L. Hammond, Philip of Macedon, Gerald Duckworth & Company.
- Β. Ντέιβις Χάνσον, Σφαγή και Πολιτισμός, εκδόσεις Κάκτος
- P. GREEN, Alexander of Macedon, University of California Press.
- P. Cartledge, Μέγας Αλέξανδρος - η αναζήτηση ενός νέου παρελθόντος, εκδόσεις Λιβάνη.
- Πλούταρχου, Βίος του Αλεξάνδρου.
- Αρριανού, Ιστορία του Αλεξάνδρου.
- Διόδωρου, Ιστορία.
- Πολύβιου, Ιστορία.

ΠΗΓΗ: https://ellinondiktyo.blogspot.com/2014/02/blog-post_14.html